

PAPER DETAILS

TITLE: Irak`ta Si`î Varligi

AUTHORS: Muharrem Akoglu

PAGES: 391-428

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/63780>

IRAK'TA Şİİ VARLIĞI

Prof. Dr. Muharrem AKOĞLU*

Özet

Tarihte pek çok uygarlığa ev sahipliği yapan Irak, Hz. Ali ve Hz. Hüseyin başta olmak üzere ehl-i beytin yaşadığı bir takım bedbaht hadiselerin merkezi oldu. Bu hadiseler ardından meydana gelen sosyo-kültürel ve sosyo-politik gelişmeler, bir mezhep olarak Irak'ta şiiliğin gelişimine kaynaklık etti. Ne var ki, İran'da Şah İsmail öncülüğünde oluşturulan Safevî devleti, şiiliği politik yayılcılığının ideolojisi haline getirdi. Bu şekilde Irak da kitleler halinde şiileştirilmeye başlandı. XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı'nın bölgeden çekilmesiyle İngiliz otoritesine muhalefet eden Iraklı şiiler, siyasetten dışlandı. Ancak Körfez Krizi ile dönemin yeni egemen gücü ABD'ye yakın durmakla siyasette etkinlik kazandı. Bu etkinlik günümüzde de kendini açıkça hissettirmektedir.

Anahtar kelimeler: Irak, Şiilik, Necef, İslami Dava Partisi, Körfez Krizi.

Abstract

Shiite presence in Iraq

Iraq which hosted many civilization in the history, became the center of grief events experienced by Ahl al-Bayt, mainly Ali and Hussein. After these incidents, the resulting socio-cultural and socio-political developments gave rise to the development of as a sect of Shiism. However, The Safavid State, which was formed under the leadership of Shah Ismail in Iran, brought into Shia ideology of political expansionism. In this way, Iraq was started to be shiite in a mass. Iraqi Shia, who were opposition to the British authorities, were excluded from politics when Ottomen Empire withdrew from the region in the first quarter of the XX. Century. However, it has won the event in politics with is to stand close to the new dominant force in the period with the Gulf Crisis. This event is felt itself clearly today.

Key Words: Shiiism, Najaf, Islamic Dava Party, Gulf Crisis

Giriş

Tarihte Mezopotamya olarak anılan Irak; Sümer, Akkâd, Bâbil, Asur, Med-Pers, Grek, Roma-Bizans ve Sasanî İmparatorluğu gibi pek çok uygarlığa ev sahipliği yapan zengin tarihî bir mirasın adıdır. Bu miras, Hz. Ömer döneminde Sa'd b. Ebî Vakkas komutasındaki

* Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

İslam orduları tarafından İslam topraklarına katıldı.¹ Hz. Ali döneminde yönetim merkezine dönüştürüldü. Emevî idaresinde yönetim merkezi Şam'a kaydırılrsa da doğudaki topraklar bu bölgeden yönetilmeye devam edildi. Bu da Irak'ın, merkezî konumunu sürdürdüğü anlamına geldi.

Irak, İslam mezheplerinin tarihi serüvenini etkileyen bedbaht hadiselerin yaşandığı bir mekân olarak da görülmektedir. Nitekim Hz. Ali, burada şehit düştü. Kerbelâ hadisesi ve Hz. Hüseyin'in şehâdeti bu topraklarda vukua geldi. Bu haliyle Irak, siyasî ve fikrî pek çok kırılmanın mekânı oldu. Şii düşünce de bu coğrafyada meydana gelen hadiseler üzerine inşa edildi. Bu haliyle Irak, bahsi geçen düşüncenin anavatanı oldu.

Abbasi propagandası bu topraklarda başladı. İktidar döneminde de Bağdat, yönetimin merkezi oldu.² Abbasi halifesi Müstekfi döneminde yayılma eğilimi gösteren Büveyh Oğulları, genişleme ideali taşıyan bütün beylikler veya sultanlıklar gibi bu topraklara ilgi gösterdi. Büveyhî kardeşlerin en küçüğü olan Ahmed, Muizzüddeve ünvanıyla Bağdat'a girerek Emiru'l-Umera sıfatını aldı. Bu şekilde Irak'ta yaklaşık 113 yıl sürecek olan Büveyhî hâkimiyeti başladı. Ancak süreç içerisinde Büveyhî yönetiminde siyasî istikrarın bozulması, Abbasi halifesinin daveti üzerine Büyük Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey'e Bağdat kapılarını açtı (447/1055). Bu şekilde Irak yönetimi Selçukluların eline geçti.³

Moğolların şiddetli saldırılarına (656/1258) maruz kalan Irak, tarihsel süreçte Moğol kabileleri arasında zikredilen Celâyirliler'in (740/1340),⁴ ayrıca Karakoyunlu (1410-1467) ve Akkoyunluların (871/1467) yönetimlerine muhatap oldu.

¹ İmaâduddîn Halil et-Tâlib, "Tarih", *DİA*, İstanbul 1999, XIX, s. 88.

² Mehdi Noorbaksh, "Shiism and Ethnic Politics in Iraq", *Middle East Policy*, Vol. XV, No. 2, s. 53; Yusuf Halif, *Hayatu's-Şi'r fi'l-Kufe ilâ Nihayeti'l-Karn'is-Sâni li'l-Hicre*, Kahire 1968, I, s. 51; M. Hartman, "Irak", *İA*, V/II, 667vd; İmaâduddîn Halil, "Tarih", *DİA*, XIX, s. 90.

³ M. Hartman, "Irak", *İA*, V/II, 667vd; İmaâduddîn Halil, "Tarih", *DİA*, XIX, s. 90.

⁴ Bu devletin 784/1382'de bölünmesiyle Azerbeycan ile Irak, Sultan Ahmed Celâyir'e, Irak-ı Acem ise kardeşi Beyazıd'a düştü. Kardeşini ortadan kaldı-

Akkoyunluların ardından yönetimi elde eden Safevîler, (914/1508) sadece yirmi altı yıl hükümler oldu. Çünkü 1534'de Irak hâkimiyeti, Kanunî Sultan Süleyman öncülüğünde Osmanlıya geçti.⁵ Bu durum bölgede Osmanlı hâkimiyetini artırıcı bir fonksiyon icra ettiği gibi, Şii-Safevîler karşısında Osmanlıya da önemli bir üstünlük sağladı. Hatta onu bölgede siyaset ve ticaret yanında dinî lider pozisyonuna taşıdı.⁶

Irak, 16. ve 17. yüzyıllarda İran Safevîleri ile Osmanlılar arasında bir mücadele alanına dönüştü. Her iki devlet de bu coğrafyada hâkimiyeti elde tutabilmenin gayretini verdi. Ancak başarı Osmanlıya nasip oldu. Osmanlı, İslam kültür tarihinin en canlı örneklerinin yaşandığı Irak'ta Ehl-i Beyt başta olmak üzere İslâm büyüklerinin medfûn bulunduğu yerlere özel bir itina ve özen gösterdi. Bu özeni bölge halkından da esirgemedi. Bu bağlamda bölge halkının zorunlu askerlikten muaf tutulmalarını sağladı.⁷

Osmanlı hâkimiyetinin ilk yıllarında Irak'ta yoğun bir Şii nüfus göze çarpmamaktadır. Bu durum farklı kesimler arasında mezhebî temelli çatışmaların da olmadığı anlamına gelmektedir. Ne de olsa Irak'ın geleneksel kültür yapısında toplum katmanları arasındaki ilişkiler mezhebî zeminden ziyade kabile veya aşiret temelinde kuruludur. Ancak Safevîlerin yayılmacı Şii politikalarını, kutsal mekân

ran Sultan Ahmed, Timur'un 795/1393'te Bağdat'ı ele geçirmesiyle Mısır'a kaçtı. Timur'un Semerkant'a dönüşünü fırsat bilen Sultan Ahmet Celâyir, Memlük Hükümdarı Berkuk'un yardımıyla şehri geri aldı. Ancak Timur, 803/1401'de büyük tahribatlar yaparak Bağdat'ı yeniden işgal etti. Bunun üzerine Osmanlılara sığınan Sultan Ahmed Celâyir, bu hareketiyle vukûna yardımcı olduğu Ankara savaşının (1402) ardından Bağdat'ı tekrar ele geçirdiyse de Karakoyunlu Kara Yusuf'a bırakmaktan uzak kalamadı. 813/1410'da Karakoyunlularla yaptığı mücadele sonucunda da öldürüldü. Bu durum Bağdat'ta Celâyirli hâkimiyetinin sonu anlamına gelmekteydi. Bkz, M. Hartman, "Irak", *İA*, V/II, 667vd; İmaâduddin Halil, "Tarih", *DİA*, XIX, s. 90.

⁵ M. Hartman, "Irak", *İA*, V/II, 667vd; İmaâduddin Halil, "Tarih", *DİA*, XIX, s. 90.

⁶ M. Hartman, "Irak", *İA*, V/II, 667vd; Robert Mantran, "Osmanlı Dönemi", *DİA*, İstanbul 1999, XIX, s. 91.

⁷ Muafak A. Omer, *Saddam Sonrası Irak'ta Şiilerin Yeni Konumları ve Körfez Ülkelerindeki Olası Siyasal Etkileri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2008, s. 31.

olarak gördükleri Irak coğrafyasına uygulamaya kalkmaları, bölgedeki mezhebî rengin farklılaşması sonucunu doğurdu.⁸ Şüphesiz bunun başka gerekçeleri de vardı. Nitekim 1722 yılında Isfahan başta olmak üzere İran topraklarının bir kısmının Afganlılar tarafından işgal edilmesi İran'dan Irak'a göçü hızlandırdı. Bu göç çerçevesinde Safevîlerle birlikte Irak coğrafyasında başlayan Şiileştirme faaliyetleri arttı. Ayrıca on dokuzuncu asrın başlarında (1801) Kerbelâ'ya yönelik gerçekleşen Vehhabî akınları da Irak'lı Şii eğilimli kabile ve kitlelerin tepkisel olarak Şiîliğe meyiletmeleri sonucunu doğurdu.⁹

XIX. Asrın ortalarına doğru Osmanlı-İran ilişkilerinde meydana gelen yumuşamadan istifadeyle İran, Irak coğrafyasıyla daha yoğun ilgilenmeye başladı. Bu da İran'ın bölgedeki nüfuzunu artırdığı gibi, Şiileştirme faaliyetlerinin de hızlanmasını sağladı. Bu süreçte bazı İran vatandaşlarının mezhep taassubu, askerlikten kaçma veya iş bulma ümidi gibi gerekçelerle Osmanlı toprağı olan Bağdat, Kerbelâ ve Necef gibi şehirlere yerleşmeye başladığı görülmektedir. İran kimliği taşıyan Şii düşünce eksenindeki bu kimseler, Osmanlı tebaası olmaya da yanaşmadı. Bütün bu gerekçelerle Irak'a gelen İranlı sayısının 1265/1849 Mart ayı ile 1266/1850 Şubat ayı arasında - kayıt dışı girenler hariç- 52.969 kişi olduğu bildirilmektedir. Bir yıllık süreçte gelen insanların yoğunluğu dikkate alındığında birkaç yıl içerisinde demografik yapıyı dönüştürecek bir nüfus hareketliliğinin olduğu gözlerden kaçmamaktadır. Bütün bunlara ilave olarak 1859 yılında Bağdat civarındaki Şiîlerin yargılanmasının mahkemelerden alınıp, Şii ulemaya verilmesi de bölgede Şii etkinliğini alabil-

⁸ Irak şehirlerinden Küfe Hz. Ali'ye, Kerbelâ Hz. Hüseyin'e, Kazımeyn de Musa Kâzım ve torunu dokuzuncu imam Muhammed et-Tâkî'ye ev sahipliği yapan yerlerdir. Ayrıca Şii düşüncenin önem atfettiği on ikinci imam Muhammed Mehdi'nin de Samarra'dan gaybete yöneldiğine inanılır. Ayrıca Irak'ın, Ehl-i Sünnet düşüncesi açısından önemi büyük İmam-ı Azam Ebû Hanîfe ve Abdülkadir Geylanî Hz. gibi kimselere de ev sahipliği yaptığı bilinmektedir. Bkz. Cemil Hakyemez, *Şia'da Gaybet İnancı ve Gâib On İkinci İmam*, İstanbul 2009.

⁹ Yitzhak Nakash, *Pandora'nın Kutusu Şiîler*, çev, Metin Saltoğlu, Ankara 2005, s. 4-6, 15-16, 28; Faleh A. Cabbar, *Irak'ta Şii Hareketi ve Direniş*, çev, Hikmet Halis, İstanbul 2004, s. 203.

diğine güçlendirdi. Bu da Şii ulema öncülüğünde Şiileştirme faaliyetlerine ayrı bir ivme kazandırdı.¹⁰

Osmanlı XIX. Yüzyılın ortalarında başlattığı reform hareketleri çerçevesinde toprak ve ziraat konularında geliştirdiği projelerle 1869 yılında arazi kanununu yürürlüğe koydu. Bu reformlar çerçevesinde Kerbelâ ve Necef civarlarında göçebe Sünnî Arap kabilelerini yerleşik ziraî hayatın içine çekmeyi amaçladı. Ancak adı geçen iki şehrin sosyal ve ekonomik statüsünü yükseltecek olan bu uygulama, ortak mal varlığından bireysel toprak sahipliğine geçişi beraberinde getirdiği için kabile içi alışılmış dengeleri bozdu.¹¹ Bu da kabile yöneticilerinin toplumsal otoritelerini sarsıcı bir etkiye yol açtı. Otoritelerinin zayıfladığını hisseden kabile yöneticileri devletin bu uygulamasına tepki gösterdi. Bu da kabile yöneticileri ile devlet arasında bir takım sıkıntıların habercisi oldu. Bu süreçte Şii ulemânın devlet ile kabile yöneticileri arasında arabuluculuğa soyunduğu, bu şekilde kabileler ve toplum katında itibarını artırdığı görülmektedir. Bundan istifadeyle Şii ulema, Sünnî Arap kabilelerine yönelik propaganda faaliyetlerinin zeminini oluşturdu. Nihayet Osmanlı'nın her türlü kaynaştırma politikalarına rağmen Şii nüfus, hızla arttı. Nitekim 1892 yılına gelindiğinde Bağdat nüfusunun yaklaşık yarısı Şii kimliğe sahip oldu. 1930'lu yıllarda genel nüfusunun yaklaşık %55'inin Şii olduğu bilinmektedir.¹² Günümüzde ise bu oranın¹³

¹⁰ Nakash, *Pandora'nın Kutusu Şiiler*, çev. Metin Saltoğlu, Ankara 2005, s. 4-6, 15-16; Cemil Hakyemez, *Osmanlı-İran İlişkileri Çerçevesinde Şii-Sünnî İttifak Arayışları*, Çorum 2009, s. 166-167.

¹¹ Nakash, *Pandora'nın Kutusu Şiiler*, s. 4; Wiley, *Irak Şiileri*, s. 28-29.

¹² Nakash, *Pandora'nın Kutusu Şiiler*, s. 4; Faruk Yaslıçimen, *Sunnism Versus Shi'ism? Rise of The Shi'i Politics And of The Ottoman Apprehension in Late Nineteenth Century Iraq*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2008, s. 74-102; Gökhan Çetinsaya "XIX. Yüzyılda Irak'ta Osmanlı İdaresi", *Milletlerrarası Ortadoğu: Kaos mu, Düzen mi? Konferansı 9-10 Ocak 2004 Bildiriler*, (Yayına Haz, Ali Ahmetbeyoğlu, Recep Ahıskalı, Hasan Demiroğlu, Yahya Başkan, İstanbul 2004), s. 152-153; Omer, *Saddam Sonrası Irak'ta Şiilerin Yeni Konumları*, s. 31-32; Ali Özbilgeç, *Ortadoğu ve Şiilik: Yeni Ortadoğu Jeopolitiğinde Şia Etkisi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2007, s. 26-27.

¹³ Günümüzde Irak, dünyanın en eski uygarlık merkezlerinden aşağı Mezopotamya'da yer alan ve 331 kilometrelik Kuzey sınır hattıyla Türkiye'ye yakın

%60-65'lere ulaştığı iddia edilmektedir. Bu durum artık Şiiliğin, anavatanı Irak'ta demografik yapı içerisinde hatırı sayılır bir etki gücüne ulaştığı anlamına gelmektedir.¹⁴

1. Osmanlı Sonrası Irak'ta Şiiliğin Tarihsel Gelişimi

Birinci Dünya Savaşı ile birlikte 1914 Kasım'ında İngiliz birlikleri Irak'a girerek Basra'yı işgal etti. 1918 yılında Birinci Dünya Savaşı sonunda da Osmanlı bölgeden çekildi. Ortaya çıkan boşluk İngilizler tarafından dolduruldu.¹⁵ Bu durumdan rahatsız olan Iraklı diğer topluluklar gibi Şii gruplar da ülkelerinin geleceği adına duydukları kaygıyla birtakım faaliyetler içerisine girdi. Bunlar arasında özellikle Şii siyasetin şekillenmesinde etkinliği görülecek Kazımiyye'li Sadr, Necefî el-Hakîm ve Kerbelâ'lı Şirazi aileleri dikkat çekicidir. Ayrıca el-Ulûm, el-Halisî ve el-Hûî gibi öncü pozisyonda olan aileler de vardır. Irak toplumunda etkinliği hissedilen bu aileler yanında küçük şehirlerde dinî liderlerin kendi bölgelerinde oluşturdukları yerel özellik gösteren gruplar da vardır.¹⁶ Nitekim İngiliz işgalini kabul eden bazı Şii gruplara rağmen aynı zeminde ve etkin ailelerin öncülüğünde vücut bulan ciddi bir muhalefet ortaya çıktı. Ancak bu

komşu bir ülkedir. Başkenti Bağdat olan Irak, doğuda İran, güneyde Suudi Arabistan ve Kuveyt, batıda Ürdün ve Suriye ile çevrili olup, Basra Körfezinde bulunan dar bir kıyı şeridi ile dünya denizlerine açılabilen bir ülke görünümündedir. Bkz, Erdoğan Akkan, "Irak, Fiziki ve Beşerî Coğrafya", *DİA*, İstanbul 1999, XIX, s. 85.

¹⁴ Nüfusun % 97'sinin Müslüman olduğu Irak halkının % 60-65'inin Şii, %32-37'sinin Sünnî olduğu ileri sürülmektedir. Şii Araplar yoğun olarak Güney kesimlerde, Sünnî ve Şii Araplar Bağdat ve civarlarında, Sünnî ve Yezidi Kürtler ile Sünnî Irak Türkmenleri ise genelde Kuzey bölgelerinde yaşamaktadır. Ülke nüfusunun %77'sinin ana dili Arapçadır. Kürtçe konuşanların oranı % 10, Türkçe konuşanların oranı % 1.4, Farsça konuşanların oranı ise, % 0.8'dir. 2009 yılı itibarıyla toplam nüfus da 31.000.000'dur. Burada dikkat çeken husus, Irak'ta yoğun sayılabilecek bir nüfusa sahip Şiiilerin büyük oranda Arap olmalarıdır. Bkz, Joyce N. Wiley, *Irak Şii'leri*, çev. Metin Mutanoğlu, Osman Baş, İstanbul 2004, s. 19-20; Nakash, *Irak'ta Pandora'nın Kutusu Şii'leri*, s. 13; Erdoğan Akkan, "Irak, Fiziki ve Beşerî Coğrafya", *DİA*, İstanbul 1999, s. 85; Cabbar, *Irak'ta Şii Hareketi ve Direniş*, s. 66, 407; <http://irakkonsoloslugi.com/irak-hakkinda.html>

¹⁵ Abdullah Fehd en-Nefisî, *Devru's-Şia fi Tetavvuri'l-Irak es-Siyasi'l-Hadis*, Beyrut 1986, 80vd; Wiley, *Irak Şii'leri*, s. 30; Nakash, *Irak'ta Pandora'nın Kutusu Şii'leri*, s. 60-61.

¹⁶ Wiley, *Irak Şii'leri*, s. 109; Cabbar, *Irak'ta şii Hareketi ve Direniş*, s. 360.

muhalefet, 1920’de San Remo konferansı bağlamında ülkenin İngiltere mandasına girmesine mani olamadı.

Manda yönetiminin Irak’ta tesisi ardından daha çok muhalefetiyle dikkat çeken Şii toplum, İngilizler tarafından cezalandırılarak yeni dönem siyasetinden dışlandı.¹⁷ Buna rağmen Necef’te, İngiltere taraftarı bir takım Şii ulemanın da desteğiyle Temmuz 1921’de İngiliz mandası altındaki Irak’ta Sünnî-Arap hâkimiyetini tesis edecek Emir Faysal dönemi başladı. Bu çerçevede İngiliz usulüne uygun monarşik bir yapı oluşturularak Irak tarihinde Kraliyet Dönemi adı verilen bir süreç başladı. Ekim 1922’de İngiltere ile imzalanan ittifak anlaşmasıyla Irak, içişlerinde özerk, dış politika ve savunmada İngiltere’ye bağımlı yarı otonom bir ülke haline dönüştürüldü.¹⁸

Yeni Kral, Irak milliyetçiliği şemsiyesi altında bütün kitleleri birleştirmenin gayreti içerisinde oldu. Ancak İngiliz politikasıyla dışlanan Şii toplum, kraliyet döneminde de yönetimin dışında tutulmaya devam etti. Buna rağmen Irak içerisinde ayrılıkçı bir yapı ortaya koymak suretiyle farklı bir statü peşinde de olmadı.¹⁹ Nitekim temsilleri açısından olumsuz gördükleri bu tabloyu düzeltebilmek gayesiyle 1935 yılında bir manifesto yayınlamak suretiyle her türlü etnik ayrımcılığa son verilmesini talep etti.

1948 yılından sonra Irak’taki Yahudilerin ülkeyi terk ederek yeni kurulan İsrail’e yönelmeleri, Şii kitleler açısından yeni açılımların habercisi oldu. Nitekim Şii toplum, Yahudi göçüyle ortaya çıkan ticaret alanındaki boşluğu giderme gayretine girdi. Bu şekilde toplumsal ve siyasal arenada etkinlik kazanabileceği bir atmosfer yakalamaya çalıştı.²⁰

Şiilerin, Irak siyasal yapısının teşekkül sürecinde kategorik olarak iki farklı türde yapı ortaya koyduğu görülmektedir. Bunlardan biri 1930’da Şii nüfusun yoğun olduğu Nâsırıyye kentinde faaliyete

¹⁷ Cabbar, *Irak’ta Şii Hareketi ve Direniş*, s. 83.

¹⁸ İnci Murat Bezirgan, *ABD ve Irak Şiileri Arasındaki İlişkiler 2003-2010 Dönemi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2012, s. 13.

¹⁹ Nakash, *Irak’ta Pandora’nın Kutusu Şiiler*, s. 276.

²⁰ Cabbar, *Irak’ta Şii Hareketi ve Direniş*, s. 83.

geçen Komünist Partisi, diğeri de büyük oranda buna muhalefet zemininde ortaya çıkarak İslâmî hareketleri merkeze alan yapılarıdır.

Komünist Partisi, 1938’de Genel Sekreterliğe getirilen ve 1949 yılında idama mahkûm edilen Yusuf Selman el-Fahd adlı bir Şii liderliğinde faaliyet gösterdi. Parti taraftarlarının büyük çoğunluğunu orta ve güney Fırat bölgesine mensup Şii gençler oluşturdu.²¹ 1950’li yılların ortalarına kadar parti, Şii gençler arasında etkili oldu. Ancak komünist öğretinin gençler arasında yayılması dinî değerlerin hafife alınarak, erozyona uğratılması sonucunu doğurdu. Şüphesiz bu durum, Şii ulemâyı kaygılandırdı. Bunun üzerine Şii âlimler, siyasî zeminde muhalefet arayışıyla 1957’de İslâmî Da’va Partisi’ne öncülük etti. 1960 yılında parti yöneticisi Âyetullah Muh-sin el-Hakîm imzasıyla yayımlanan bir fetvayla da Komünist Partisine üyeliğin haramlığı ilan edildi. Bu ilanın Şii toplum nazarında kabul görmesi komünizm ideolojinin toplumsal yapıdaki popüleritesine büyük bir darbe oldu.²²

14 Temmuz 1958’de General Abdülkerim Kasım liderliğinde bir askerî darbe gerçekleşti. Bununla Irak siyasal yapısı Monarşi’den Cumhuriyet’e dönüştü.²³ Bu yeni yapı, Şii toplum için bir umut oluştursa da umulan gerçekleşmedi. Süreç içerisinde etkinliği artacak bir başka siyasal oluşum ortaya çıktı. Bu da başlangıçta Arap milliyetçileri, Şii ulemâ ve Sünnî toplumun bir kısmını kuşatan Baas Partisi’ydi. Partinin, Şiiler açısından kutsal kent kabul edilen Kerbelâ’da ve Şii kimlikli Sadun el-Hammadî tarafından kurulması dikkat çekiciydi.²⁴

²¹ Yusri Hazran, “The Rise of Politicized Shi’ite Religiosity and the Territorial State in Iraq and Lebanon”, *The Middle East Journal*, Volume 64, Number 4, 535; Wiley, *Irak Şiileri*, s. 43-44.

²² Wiley, *Irak Şiileri*, 54, 97; Polk, *Irak’ı Anlamak*, s. 135; Nakash, *Pandora’nın Kutusu Şiiler*, s. 132-138.

²³ Sait Yılmaz, *Irak Dosyası*, İstanbul 2011, s. 35.

²⁴ Yusri Hazran, “The Rise of Politicized Shi’ite Religiosity and the Territorial State in Iraq and Lebanon”, *The Middle East Journal*, Volume 64, Number 4, s. 531.

9 Şubat 1963'te kendilerine Ulusal Devrim Komuta Konseyi adını veren milliyetçi ve Baasçı subaylar bir darbe yaparak, mevcut lider General Kasım'ı iktidardan uzaklaştırdı. Şiilerin etkinlik kazanmaya başladıkları bu süreçte darbeciler arasında bir ayrışma, yeni bir darbeyi doğurdu. 18 Kasım 1963'te Devrim Yürütme Konseyi Başkanı Abdüsselam Muhammed Arif iktidarı ele geçirdi. Bu süreçte Şiilerin büyük umutlarla yakın durdukları Baas Partisindeki etkinlikleri de sınırlandırıldı. Hatta Şii gruplar, yeni iktidar tarafından *Şu'ûbiyye/Arap karşıtı* veya *et-Taife/topluluk* gibi tahkir içerikli isimlendirmelere muhatap oldu. Bununla birlikte Irak içerisinde azınlık durumuna düşmelerini sağlayabilecek bir proje çerçevesinde Irak'ın Mısır ile birleştirilmesi dahi gündeme geldi.²⁵

Abdüsselam Arif'in 1966 yılında bir helikopter kazası sonucunda ölümü üzerine yerine kardeşi General Abdurrahman Arif geçti. Bu dönemde Şiiler, yeni cumhurbaşkanının zayıflığından da istifade ederek, içerisinde bulundukları sıkıntılı halden kurtulabilmenin gayretleri içerisine girdi. Gerçi Abdurrahman Arif'in cumhurbaşkanlığı uzun sürmedi. Nitekim 1968 yılında Sosyalist Arap Baas Partisi tarafından gerçekleştirilen fiili bir darbeyle iktidar, Baas yönetimine geçti. Parti üyesi General Ahmet Hasan el-Bekir, Cumhurbaşkanlığı, Başbakanlık, Baas Partisi Genel Sekreterliği ve Devrim Komuta Konseyi Başkanlığı gibi yönetim açısından oldukça kritik görevleri üstlendi. Yardımcılığına da Saddam Hüseyin'i getirdi.²⁶

General Hasan el-Bekir, yönetim sürecinde kendisine muhalif bütün grupları tasfiye etmeyi amaçladı. Bu çerçevede Şii toplum da payına düşeni aldı. Nitekim 1968-1977 yılları arasında kurulan hükümetlerin hiçbirinde Şiilere yer verilmediği gibi, yasa değişiklikleri ve toplumsal düzenlemelerde de Şiiler tamamen göz ardı edildi. Hatta İran kökenli Iraklıların İran'a göç etmeleri hususunda baskılar yapıldı.²⁷

²⁵ William R. Polk, *Irak'ı Anlamak*, çev., Nurettin Elhüseyini, İstanbul 2007, 129; Rupe, *Irak İşgalinin Perde Arkası*, çev, Buket Dabancalı-Alaz Pesen, İstanbul 2007, 35; Cabbar, *Irak'ta Şii Hareketi*, s. 174-180.

²⁶ Polk, *Irak'ı Anlamak*, s. 132; Yılmaz, *Irak Dosyası*, s. 35.

²⁷ Wiley, *Irak Şiileri*, s. 143; Cabbar, *Irak'ta Şii Hareketi ve Direniş*, s. 281; Omer, *Saddam Sonrası Irak'ta Şiilerin Yeni Konumları*, s. 50.

Baas iktidarı döneminde Şii toplumun göz ardı edilerek yönetimden uzak tutulması, rejimle toplum arasında olması gereken iletişim ağlarını kopardı. Şüphesiz bunda partinin kuruluş aşamasında destek veren Şii toplumun umduklarını bulamamalarına dayanan aldatılmışlık duygusu ve Baas yönetiminin ön plana çıkardığı sosyalist ideolojinin de etkisi büyüktü. Zaten Baas rejiminin vurgu yaptığı seküler ve milliyetçi söylemlerin Şiiler tarafından kabul edilebilmesi mümkün değildi. Bu durum Şii toplumun Baas yönetimine karşı mesafeli duruşunun gerekçesini sunmakla birlikte, İran Şiilerine yakın olma ihtimalleri de yönetimi kaygılandırmaktaydı. Nitekim 1979 İran İslam Devrimi bu kaygıyı artırıcı bir etki yaptı. Humeynî liderliğindeki İran'ın, Irak'lı Şiileri mevcut yönetime karşı ayaklanmaya davet etmesi de ilişkileri âdeta paranoyaya dönüştürdü.²⁸

Bu süreçte Baas yönetiminin başında bulunan General Hasan el-Bekir dikkat çekici bir şekilde ve baskıyla yönetimden uzaklaştırıldı. Yerine de yardımcısı Saddam Hüseyin geçti. Onun yönetime gelişi, Şii kitle ile yönetim arasında daha gergin gelişmelerin habercisi oldu. Nitekim yeni dönemde Şii düşünce mensupları baskı altına alınmaya başlanarak bir kısmı tutuklandı, işkence gördü, hatta öldürüldü veya idam edildi.²⁹ Bu süreçte Muhammed Bâkır es-Sadr ve kız kardeşi Emine es-Sadr (Mayıs 1980) gibi kimselerin tutuklanarak idam edilmeleri dikkat çekicidir. Bu gelişmelerle birlikte Irak tarihinde daha önceden görülmeyen bir sürgün hareketi de başlatıldı. Şii düşüncenin kutsal mekânlarının Irak'ta bulunmasının da etkisiyle birkaç nesildir Irak'ta yerleşik bulunan yaklaşık on beş bin İran kökenli Şii sınır dışı edildi.³⁰

Humeynî'nin, İran ordusuna sınırındaki Irak kentlerini bombalama emri verdiği bilinmektedir. Bu durum geçmişi İslâm'ın ilk asırlarına

²⁸ Wiley, *Irak Şiileri*, s. 12-13.

²⁹ Cabbar, *Irak'ta Şii Hareketi ve Direniş*, s. 329.

³⁰ Noorbaksh, "Shiism and Ethnic Politics in Iraq", *Middle East Policy*, Vol. XV, No. 2, s. 57; Cabbar, *Irak'ta Şii Hareketi ve Direniş*, s. 90; Omer, *Saddam Sonrası Irak'ta Şiilerin Yeni Konumları*, s. 53; Bezirgan, *ABD ve Irak Şiileri Arasındaki İlişkiler*, s. 18-19.

kadar inen Arap-Sâsânî çekişmesinin yeni bir versiyonu olarak ortaya çıktı. Bunun üzerine Saddam Hüseyin, 22 Eylül 1980'de Hava Kuvvetleri öncülüğünde ordusunu harekete geçirerek sekiz yıl sürecek İran-Irak savaşını başlattı.

İran-Irak Savaşının başlamasıyla Irak'ta etkinliği görülen Şii muhalefet örgütlerinin önemli bir kısmı daha önceden başlayan siyasal baskıdan kurtulabilmek için ülkeyi terk etmek durumunda kaldı. Bunların önemli bir kısmı İran'a veya diğer ülkelere sığındı. Bu örgüt mensupları, 1982 yılında Tahran'da toplanarak Irak İslâm İnkılâbı Yüksek Meclisi adıyla bir araya geldi. Bu durum Irak Şiilerinin, fikrî ve siyasî açıdan İran'ın etkisi altına girmeye başladıkları şeklinde yorumlandı. Nitekim Iraklı Şiiler, faaliyetlerini İran'dan yürüterek bu ülkenin mutlak başarısına odaklanmışlardı. Ancak ABD'nin bölgeye yönelik politikalarının da etkisiyle İran başarılı olamadı. Hatta ulusal birliğin tehdit altına girdiğini gördü. Bunun üzerine de bölge ülkelerine yönelik yayılmacı Şii siyasî politikalarını askıya almak durumunda kaldı. İran politikaları açısından geri adım anlamına gelen bu durum, Iraklı göçmen Şiiler için de ciddi bir hayal kırıklığı oldu.³¹

İran-Irak Savaşı esnasında ülkenin kaynakları tükendi. Bu süreçte ABD, Saddam'a destek veriyor gözükse de bu, savaşın maliyetini karşılamaktan çok İran karşısında tutunabilmesine katkı içindi. Nitekim İran'ın Irak'ı yenmesi, bölgedeki Şiileri ayaklandırabileceği gibi petrol üreticisi Körfez ülkelerini de istikrarsızlaştırabilirdi.³² Savaş sonrasına gelindiğinde ekonomik sıkıntı içerisinde kalan Saddam liderliğindeki Irak, Kuveyt'ten ve Suudi Arabistan'dan borçlarının silinmesini istedi. Ancak talepleri karşılık bulmayınca, 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgal etti.³³ Bunun ardından 17 Ocak

³¹ Noorbaksh, "Shiism and Ethnic Politics in Iraq", *Middle East Policy*, Vol. XV, No. 2, s. 57; Polk, *Irak'ı Anlamak*, s. 145; Wiley, *Irak Şiileri*, s. 150-152; Cabbar, *Irak'ta Şii Hareketi ve Direniş*, s. 371-373, 408; Hasan Onat, *Yirminci asırda Şiilik ve İran İslam Devrimi*, Ankara 1996, s. 19-20; Omer, *Saddam Sonrası Irak'ta Şiilerin Yeni Konumları*, s. 55.

³² Polk, *Irak'ı Anlamak*, s.148-149

³³ Ömer Turan, *Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta Ortadoğu*, İstanbul 2003, s. 344; Polk, *Irak'ı Anlamak*, s. 169

1991’de ABD öncülüğündeki çok uluslu güç olaya müdahil oldu. Bu güç karşısında direnemeyen Saddam Hüseyin, önemli bir mağlubiyet yaşadı. Dış politikada yaşanan bu başarısız teşebbüs üzerine Saddam, yeni süreçte daha çok içerde meydana gelen isyan hareketlerini bastırmaya yoğunlaştı. Çünkü bu dönemde ülkenin kuzeyinde yerleşik bulunan Kürt gruplar gibi güney kesimlerde yerleşik bulunan Şiiler de ABD başta olmak üzere bölgeye yönelik siyasal hedefleri olan dış güçlerin desteğiyle aktif muhalefet içerisine girmişlerdi.³⁴

Bu süreçte Şii toplumun ortaya koyduğu muhalefet, merkezi yönetim aleyhine protestolara dönüştü. Bu protestolara ABD’nin destek vermesi, Şii toplumun ABD eksenli politik tavırlar geliştirmelerine zemin sağladı. Şiilerin başlattıkları bu isyanlarda Baas Partisine yakınlığıyla bilinen çok sayıda insan öldürüldüğü gibi, İran da bu kaotik ortama destek verdi. Zira İran, Saddam Hüseyin’in devrilmesiyle kendi ekseninde hareket edecek bir yönetim yapılanması arzu etmekteydi. Hatta savaş döneminde İran’a yerleşen İslâmî Devrim Yüksek Konseyi (İDYK)’ne bağlı Bedir Tugayları da sınırdan sızmak suretiyle olaylara dâhil oldu. Bu bağlamda Emniyet ve İstihbarat birimlerine ait karargâhlar Şiiler tarafından ele geçirilmeye başlandı. Ancak Saddam Hüseyin, her türlü dış desteğe rağmen bu ayaklanmaları birkaç hafta gibi oldukça kısa sayılabilecek bir süreçte bastırarak, şehirlerin kontrolünü geri almayı başardı. Şüphesiz Saddam’ın bu başarısı, toparlanma eğilimi içerisinde bulunan gruplarda moral bozukluğuna sebebiyet verdi. Şii muhalefetin de cesaret ve konumlarını zayıflattı.³⁵

Şiilerin öncülük ettikleri bütün gösteri ve protestolara rağmen ülke bütünlüğü konusunda hassasiyetlerini korudukları bilinmektedir. Onlar daha çok iktidarın kendilerini dışlayan ve doğru bulmadıkları uygulamalarını hedef aldılar. Gerçi bu bağlamda bütün Şiilerin aynı eylem birliği içerisinde olduğunu iddia etmek mümkün

³⁴ Polk, *Irak’ı Anlamak*, s. 170-172; Nakash, *Irak’ta Pandora’nın Kutusu Şiiler*, s. 272.

³⁵ Nakash, *Irak’ta Pandora’nın Kutusu Şiiler*, s. 271-274; Polk, *Irak’ı Anlamak*, s. 173; Omer, *Saddam Sonrası Irak’ta Şiilerin Yeni Konumları*, s. 56.

değildir. Nitekim onlar daha çok sistemli ve organize bir yapıdan ziyade zayıf ve dağınık bir görüntü sundular. Ayrıca Batı dünyasından arzu ettikleri desteği bulma konusunda da yeterince başarılı olamadılar. Çünkü Batılı güçler, İran'la yakın ilişki içerisinde olabilecekleri veya İran türü bir siyasal yapı ortaya çıkarabilecekleri endişesiyle Irak Şiilerine hep şüpheyile yaklaştı.³⁶ Ancak onlarla iletişim kurma zorunluluğu içerisinde iletişim kanallarını da canlı tutmaya gayret etti. Aynı zamanda bu gayret, Irak Şiilerinin kendilerini Batı'ya takdim edebilecekleri bir fırsatı da ortaya çıkardı. Bu süreçte Batı ile köprü vazifesi gören Şii kimlikli kişiler dikkat çekti. Şüphesiz bu isimlerin başında Ahmet Çelebi gelmektedir.

Çelebi, Şii olmanın yanında Batı'nın Irak siyasal yapılanmasını oturtmak istediği seküler eksenini temsil etmektedir.³⁷ O, 1991 sonrası süreçte muhalifleri bir araya toplama idealiyle/göreviyle(!) ortaya çıktı. Onun liderliğinde Irak Ulusal Kongresi (IUK) adıyla bir yapı oluşturuldu. Tahmin edilebileceği gibi bu yapı, ABD öncülüğünde ve Batı himayesinde vücut buldu. Başlangıçta sadece Şii grupların değil, aynı zamanda Baas yönetimine muhalif toplumdaki bütün kesimlerin desteğini almayı hedefledi. Ancak bazı muhalif gruplardan destek almasına rağmen, şahsından kaynaklanan soru işaretleri sebebiyle Irak toplumunda güçlü bir taban oluşturmayı başaramadı. Nitekim IUK, dağılma sürecine girmekten kendini kurtaramadı.³⁸

Birinci Körfez Krizi sonrasında yaşanan bu süreçte Şii topluluklar, henüz yönetimde bulunan Saddam Hüseyin liderliğindeki Baas yönetiminin baskılarına maruz kalmaya devam etti. Buna rağmen Saddam Hüseyin, Irak halkının gönlünü almak ve Şii kitleleri kazanmak için birtakım uygulamalardan da geri durmadı. Dinî sembollerin artırıldığı ve dinî hayatın özendirildiği bu dönemde Saddam Hüseyin, Arap milliyetçiliği zemininde buluşan Şiilere yönetimde

³⁶ Nakash, *Irak'ta Pandora'nın Kutusu Şiiler*, s. 273; Bezirgan, *ABD ve Irak Şiileri Arasındaki İlişkiler*, s. 21.

³⁷ Cabbar, *Irak'ta Şii Hareketi ve Direniş*, s. 7.

³⁸ Polk, *Irak'ı Anlamak*, s. 181; http://www.bbc.co.uk/turkish/indepth/story/2004/01/printable/040129_irak_laik.shtml

görevler vererek Şii toplumla uzlaşma arayışlarına girdi. Bu bağlamda Hz. Ali'nin doğum gününü Irak Ulusal Bayramı ilan etti. Hatta kendisinin de Hz. Ali soyundan geldiğini iddia etti. Ancak bununla birlikte merkezî ideolojiye sıcak bakmayan Şiilere baskı ve şiddet uygulamaktan da geri durmadı.³⁹ Nitekim 1994 yılında Havza lideri Ali el-Sistani'nin görev yaptığı Hadrâ Mescidinin kapatılarak, Sistani'nin ev hapsine maruz bırakılması ve Şii toplumda nüfuzlu bir şahsiyet olan Muhammed Sâdık es-Sadr'ın 1999 yılında iki oğluyla bir suikasta kurban gitmesi dikkat çekicidir.⁴⁰

Şii toplumun Saddam Hüseyin liderliğindeki Baas yönetimi karşısında muhalif tavrı ve yönetimin baskısı 2003 yılında ABD'nin Irak işgaline kadar sürdü. Bu işgal, özellikle Şii toplumun siyasal serüveni açısından bir dönüm noktası oluşturdu.⁴¹ Aslında ABD, Irak'ta oluşturmayı düşündüğü geçici yönetimde bütün fikirlerin temsilini arzu etmesine rağmen Sünnî kesimin ABD boyunduruğuna muhalefeti Şii toplumun önünü açtı. Sünnîlerin dışlandığı bu süreçte Şii toplum, işgal güçlerinin desteğiyle siyasal ve kültürel yapıda etkinliğini artırarak ön plana çıkmaya başladı. Şiiler, siyasal ve kültürel alanda Irak'ın yeniden imarında oldukça etkin bir konuma geldi. Bugün de siyasal, kültürel ve ekonomik yapıda bu konumlarını sürdürmektedirler.⁴²

2. Irak'ta Dinî-Siyasî Şii Teşekküller

Günümüz Irak'ında faaliyet gösteren Şii nitelikli çok sayıda dinî-siyasî oluşum vardır. Bu oluşumlardan önce Irak toplumunda yumuşak güç olarak ortaya çıkan Necef ilim merkezlerine/havzasına

³⁹ Hasan Onat, *Yirminci asırda Şiilik ve İran İslam Devrimi*, s. 19-20; Polk, *Irak'ı Anlamak*, s. 135; Wiley, *Irak Şiileri*, s. 136; Cabbar, *Irak'ta Şii Hareketi ve Direniş*, s. 299-301; Bezirgan, *ABD ve Irak Şiileri Arasındaki İlişkiler*, s. 31.

⁴⁰Noorbaksh, "Shiism and Ethnic Politics in Iraq", *Middle East Policy*, Vol. XV, No. 2, s. 57; Cabbar, *Irak'ta Şii Hareketi ve Direniş*, s. 254; <http://mepc.org/journal/middle-east-policy-archives/shiism-and-ethnic-politics-iraq>; Omer, *Saddam Sonrası Irak'ta Şiilerin Yeni Konumları*, s. 58.

⁴¹Noorbaksh, "Shiism and Ethnic Politics in Iraq", *Middle East Policy*, Vol. XV, No. 2, s. 58.

⁴²Polk, *Irak'ı Anlamak*, s. 200-201; Bezirgan, *ABD ve Irak Şiileri Arasındaki İlişkiler*, s. 33.

dikkat çekmekte yarar vardır. Çünkü Şii düşüncenin Irak'taki en önemli ana damarını Necef ilim havzası oluşturmaktadır. Bu haliyle Necef, önemli mekânların koruyucusu olmanın yanında Irak'taki en üst dinî otorite konumuna sahiptir. Bu konum, toplumda önemi inkâr edilemeyen bir gücün ifadesidir.

Tarihsel süreçte Necef, Hz. Ali'nin kabri başta olmak üzere kutsal addedilen mekânlara yakın olma arzusu taşıyanlar ile Şii düşünce perspektifinde eğitim görmek isteyenlerin rağbet gösterdiği bir şehirdir.⁴³ Bu şehrin ilmî açıdan yıldızının parlaması ise, V./XI. Yüzyıllı takip eden sürece denk düşmektedir. Bu yüzyıl, Abbasî hilafeti altında Büveyh Oğulları iktidarının taht kavgalarına sahne olduğu Bağdat'ta siyasi çalkantıların ve Selçuklu akımlarının kendini hissettirdiği bir dönemdir.

Bilindiği gibi Büveyhiler, -ilk dönemi istisna olmakla birlikte- genel olarak kendi saltanatları altında bütün mezhebî yapılara yakın durdu. Bu durum Bağdat'taki ilim meclis ve faaliyetlerinin artmasına zemin hazırladı. Ancak iktidarın son dönemlerinde ortaya çıkan siyasî çalkantılar/dalgalanmalar bu faaliyetleri sınırladı. Bu durumda ilmî faaliyetler Bağdat dışına taşınmaya başlandı. Şeyhüttâife Ebû Ca'fer et-Tûsî (460/1067) başta olmak üzere birçok Şii âlim de ilim meclislerini Necef'te kurdu. Bu şekilde adı geçen şehirde yeni ilim halkaları ortaya çıkmaya başladı.⁴⁴ Böylece Necef, Şii düşünce çerçevesinde eğitim ve öğretimi merkeze alan yeni bir yapılanmanın ev sahibi oldu.

Ebû Ca'fer et-Tûsî'nin 1056 yılında Necef'te kurduğu medrese, 1501'de kurulan Safevî hanedanlığı dönemine kadar kendi özerk yapısı içerisinde gelişimini sürdürdü. Bu süreçte siyasal koşulların değişmesi, hanedanların yükselişi veya çöküşü, medreselerde görev yapan ulemayı da etkiledi. Onlar, şartlara bağlı olarak medreselerini zaman içinde Necef'ten Hille, Halep, Cebel Âmil vb. gibi yerlere taşımak durumunda kaldı. Şüphesiz bu süreçte devlet desteğinden

⁴³ Mustafa Öz, "Necef", *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, s. 486; Muhammed Cevad Muğniye, *Mea'l-Ulemâi'n-Necef el-Eşref*, Beyrut 1992, 107vd.

⁴⁴ Mustafa Öz, "Ebû Ca'fer Tûsî", *DİA*, İstanbul 2012, XXXI, s. 433; Cabbar, *Irak'ta Şii Hareketi ve Direniş*, s. 209.

yoksun olmak medreseleri savunmasız bıraktı.⁴⁵ Ancak her türlü savunmasızlık ve savrulmaya rağmen Necef, içinde taşıdığı kutsal emanetler açısından her zaman önemini korumayı başardı. VII/XIII ve VIII/XIV. yüzyıllara gelindiğinde şehir, mescit ve medreseleriyle sadece Irak yanında değil, aynı zamanda bütün Şii dünyanın en önemli ilim merkezlerinden biri oldu. Burada yer alan medreselerde Şii düşünce zemininde yüksek din öğretimleri yapıldı. Bu medreselerin oluşturdukları kampüslerin toplamına da Havza denildi.

Necef, sanayi öncesi toplumda başarıya yönlendirilmiş terfilerin başat alanı haline geldi. Nitekim buradaki medreseler vasıtasıyla ilmi gelenekten yoksun çok sayıda köylü ve yoksul öğrenci, aldığı eğitim sonucunda -on dokuzuncu yüzyılda ortaya çıktığı düşünülen ve Şii dinî eğitimde otoriteyi temsil eden- mercüyyenin en yüksek kademelerine ulaşmayı başardı. Bu anlamda Necef ilim havzası, toplumsal dönüşümün motor gücü oldu.⁴⁶

Irak'ın Birinci Dünya Savaşı ile başlayan siyasi serüveninde Havza, dinî ve ilmi otoritesinin yanında siyasal açıdan da etkinlik kazanmaya başladı. Nitekim 13 Aralık 1918'de İngilizler ile Iraklıların Necef'te bir toplantı yaptıkları bilinmektedir. Bu toplantıya toplumun farklı unsurlarıyla birlikte kendi aralarında henüz bir görüş birliği oluşturamamış bulunan Şii toplumun önde gelenleri de iştirak etti. Böylesi bir toplantı konusunda Havza'nın tarafsızlığını beyan etmesine rağmen siyasal bir tutum sergilediği bilinmektedir. Nitekim dönemin Havza lideri Ayetullah Seyyid Kâzım el-Yezdi'nin, muhtemelen İngiltere ile teması nedeniyle mevcut şartlarda tarafsız kalarak İngiltere öncülüğünde oluşturulacak siyasi yapıya müdahale etmeyeceklerini açıklaması dikkat çekicidir.⁴⁷ Bu açıklama, taraf-

⁴⁵ Cabbar, *Irak'ta Şii Hareketi ve Direniş*, s. 210.

⁴⁶ Nakash, *Pandora'nın Kutusu Şiiler*, s. 236; Cabbar, *Irak'ta Şii Hareketi ve Direniş*, s. 216-218, 231; Mete Çubukçu, *Ortadoğu'nun Yeniden İşgali*, İstanbul 2006, s. 63.

⁴⁷ Nakash, *Irak'ta Pandora'nın Kutusu Şiiler*, s. 116; Mustafa Özcan, "İki İşgal Arasında Şiiler", (Yayına Haz., Ali Ahmetbeyoğlu, Recep Ahıskalı, Yahya Başkan, Hasan Demiroğlu, *Milletlararası Ortadoğu: Kaos mu, Düzen mi? Konferansı 9-10 Ocak 2004 Bildiriler*), İstanbul 2004, s. 235; Bezirgan, *ABD ve Irak Şiileri Arasındaki İlişkiler*, s. 11.

sızlık söylemini esas almakla birlikte işgal güçlerini rahatlatması itibarıyla tamamen siyasal bir duruş ortaya koymakta olup, Havza'nın siyaset karşısındaki duruşunda da bir kırılmayı ifade etmektedir.

1920 yılında Ayetullah Seyyid Kâzım el-Yezdi'nin ölümü üzerine Havza liderliğine Muhammed et-Tâkî eş-Şîrâzî geldi. O, Havza'nın İngiltere işgali karşısındaki muhalif tutumunu oldukça açık bir beyanla ortaya koydu. Hatta işgale karşı Iraklıların kendilerini savunmalarının câiziyeti çerçevesinde silahlı mücadeleyi öngören bir fetva yayımladı. Bu fetva, İngiltere ile Şîi toplum arasındaki ilişkilerin negatif bir seyir takip etmesinin gerekçesini oluşturdu. Ancak İngiliz mandasına karşı çıkan eş-Şîrâzî liderliğindeki Havza, Emir Faysal'ın Irak Krallığına aday gösterilmesine ve tarihsel süreç içerisinde Monarşiden Cumhuriyete geçilmesine de destek verdi. Şüphesiz bütün bu gelişmeler, Birinci Dünya Savaşı sonunda yaşanan süreçte Necef ilim merkezinin Irak siyasetinde aktif etkinlik kazanmaya başlamasının resmi oldu.

Irak'ta hâkim olan merkezî otorite, toplumun dönüştürülmesine ihtiyaç hissettiğinde Necef ilim merkezinden istifade yoluna gitmekten kaçınmadı. Hatta alternatif veya muhalif pozisyonda gördüğü dönemlerde de bu müesseseyi baskı altına almaktan geri durmadı. Baas Partisi'nin ilk iktidar yıllarından itibaren bu baskı kendini açıkça hissettirdi. Nitekim Necef'te henüz açılışı yapılmamış Şîi Kûfe Üniversitesi kapatıldı. Üniversite'nin ekonomik fonlarına el konuldu. Necef ve Kerbelâ havzalarında öğrenim gören İranlı öğrenciler sınır dışı edildi. Risâletü'l-İslâm adlı dergi başta olmak üzere dinî neşriyate yasak getirildi. Ayrıca Osmanlı döneminden itibaren askerlikten muaf tutulan Necef ve Kerbelâ'daki Şîi öğrenciler, askere alınmaya başlandı. Şîilere ait dinî merkezlerin de faaliyetlerine kısıtlamalar getirildi. Bu merkezlerin yönetimleri Havza'dan alınıp, devlete bağlandı. Bu şekilde Havza'nın yetkileri sınırlandırılmış oldu.⁴⁸

ABD'nin Irak'ı işgal edip Baas iktidarını devirmesinde Şîi toplumun önemli katkıları olduğu bilinmektedir. Bu nedenle yeni süreçte

⁴⁸ Omer, *Saddam Sonrası Irak'ta Şîilerin Yeni Konumları*, s. 51.

ABD, Şii toplumla işbirliğine gitti. Bunun neticesinde Irak toplumunun dinî ve siyasî yapılanmasında Necef ilim havzasının etkinliği de arttı. Hatta Baas iktidarı döneminde Saddam'ın baskısı karşısında İran güdümüne boyun eğen Necef, bu güdüm ve vesayetten kurtulduğu gibi, bağımsız hareket etme kabiliyetindeki Şii ulema Necef'i kendileri için bir kurtuluş kapısı olarak gördü.⁴⁹ Bu da Irak'ın bağımsızlığını kaybettiği bir süreçte Necef'in özgürleşmesi anlamına geldi. Havza'nın lideri pozisyonunda bulunan Ali el-Sistanî de toplumun en önemli/etkin figürleri arasında yerini aldı.

Bugün Necef ilim havzası, Irak toplumsal yapısında yumuşak bir güç olarak inkâr edilemez bir ağırlığın sahibidir. Bununla birlikte Şii düşünce zemininde faaliyet gösteren çok sayıda siyasî teşekkülün varlığı da bilinmektedir. Bunların bir kısmı, ortaya çıkışı ve teşekkülü itibariyle Havza'dan güç almaktadır. Şüphesiz bunlardan biri de İslâmî Dava Partisidir.

a. İslâmî Dava Partisi/Hizbu'd-Da'va el-İslâmî

İslâmî Dava Partisi, 1930'lu yıllarda Irak Nâsırıye'de kurularak yaygınlaşan ve Şii gençleri etkisi altına alan Komünist Parti'ye tepki olarak Necef merkezli Şii ulemanın öncülüğünde oluşturulan siyasî bir yapılanmadır.⁵⁰

Komünist öğretisi, temel paradigma ve söylemleriyle yoksul Şii gençleri etkilemekte ve dinî değerlerin hafife alınarak erozyona uğratılması sonucunu doğurmaktaydı. Buna karşı Şii toplumu bir araya getirerek İslâmî ilke ve değerlerin yaygınlaştırılması, İslâmî bir devlet projesinin gerçekleştirilmesi gibi gerekçelerle Şii âlimler, siyasî bir muhalefet zemininde örgütlenme ihtiyacı hissetti. Bu bağlamda Irak siyasal yapılanması içerisinde Şii toplumun ortaya çıkardığı önemli oluşumlar meydana geldi. Bunlardan biri, kuruluş aşamasında Hareketi Tağyiriyye veya Hareketi İnkılâbiyye olarak da tanımlanan İslâmî Dava Partisi oldu.

Partinin kuruluş aşamasında gerçekleşen toplantılar, dost ve arkadaş meclislerindeki görüşmelere dayandığı için bir tutanağı ol-

⁴⁹ Mustafa Özcan, "İki İşgal arasında Şiiler", *Milletlararası Ortadoğu: Kaos mu, Düzen mi? Konferansı 9-10 Ocak 2004 Bildiriler*, s. 231.

⁵⁰ Wiley, *Irak Şiileri*, s. 43-44.

madı. Bu itibarla da partinin kuruluşu, tarihi ve öncü isimlerin kimliği hususunda kaynaklarda oldukça farklı rivayetler yer aldı. Buna rağmen genel olarak 17 Rebiülevvel 1377/12 Ekim 1957’de Necef’li bir grup genç âlimin Muhammed Bâkır es-Sadr’ın veya Muhsin el-Hakîm’in ya da adı verilmeyen bir başka müçtehidin evinde düzenlenen özel toplantılarda, içinde bulunulan durumdan kurtulmak adına gerçekleştirilen görüşmeler üzerine ortaya çıktığı ileri sürüldü.⁵¹

Kuruluş ve gelişim aşamalarında Muhammed Salih el-Edîb, Mur-taza el-Askerî, Mehdî el-Hakîm, Talib er-Rufâî, Abdüssâhib ed-Dahîlî, Muhammed Bâkır es-Sadr, kız kardeşi Bintü’l-Hüdâ Emine es-Sadr ve Musa es-Sadr gibi Şii düşünceye mensup kimseler, partinin güç kazanmasına önemli katkılar sundu.⁵² Partinin programı daha çok Muhammed Bâkır es-Sadr’ın görüşleri doğrultusunda şekillendi.⁵³ Ancak partinin dinî liderliğini Muhsin el-Hakîm yaptı.

⁵¹ Partinin kuruluş tarihi olarak gösterilen 17 Rebiülevvel, Hz. Peygamber’in doğum günü olması itibarıyla sembolik bir anlam taşımaktadır. Kurucuları arasında gösterilen Muhammed Bâkır es-Sadr da Irak’ın en seçkin dinî otoritesi olan Sadr ailesine mensup olup, 1931 yılında Kâzimiyye’de doğdu. Baba tarafında dedesi, babası ve aile yakınlarından çok sayıda kimse ile anne tarafından yakınları da Şii dünyada hatırı sayılan önemli müçtehitler arasındaydı. Bkz, Wiley, *Irak Şiileri*, s. 47-49, 101-102; Polk, *Irak’ı Anlamak*, s. 135; Cabbar, *Irak’ta Şii Hareketi ve Direniş*, s. 96, 101, 124; Jacques Waardenburg, *Islam, Historical, Social and Political Perspectives*, Newyork 2002, 303vd; Amatzia Baram, “From Radicalism to Radical Pragmatism: The Shi’ite Fundementalist Opposition Movements of Iraq”, (Ed. James Piscatori, *Islamic Fundementalism and the Gulf Crisis*, Chicago 1991), s. 30; Mustafa Özcan, “Irak’ta Direnişin İslâmî Vechesi”, *Irak Dosyası II, Irak Dosyası II (Yayına Haz. Ali Ahmetbeyoğlu, Hayrullah Cengiz, Yahya Başkan)*, İstanbul 2003, 194vd.

⁵² Noorbaksh, “Shiism and Ethnic Politics in Iraq”, *Middle East Policy*, Vol. XV, No. 2, Summer 2008, s. 57; Hazran, “The Rise of Politicized Shi’ite Religiosity and the Territorial State in Iraq and Lebanon”, *The Middle East Journal*, Volume 64, Number 4, s. 524; Wiley, *Irak Şiileri*, s. 57, 138; Yılmaz, *Irak Dosyası*, s. 97; Cabbar, *Irak’ta Şii Hareketi ve Direniş*, s. 364; <http://www.islamicdawaparty.com/?module=home&fname=history.php&active=7>

⁵³ Talip Aziz, “The Political Theory of Muhammad Baqir Sadr”, (Ed., Falef Abdul-Jabar, *Ayetollahs, Sufis and Ideologues; State, Religion and Social Movements in Iraq*, London 2002), 230vd.

Onun, 1970 yılında vefatıyla Ayetullah sıfatına sahip Muhammed Bâkır es-Sadr, partinin lideri oldu.

1960 ve 1970'li yıllar, İslâmî Dava Partisi'nin muhalif tavırlarıyla en etkin olduğu dönemler olarak kabul edildi. Özellikle 1968 yılında Irak'ta Baas iktidarının yönetimi elde etmesi ardından Şii âlimler üzerinde ciddi baskılar kuruldu. Bu durumda İslâmî Dava Partisi de iktidara karşı tepkisel kitle eylemlerine öncülük etti. Taraftarlarının büyük çoğunluğu Iraklı Şiilerden oluşan parti, ilk toplumsal güç denemesini 1974 yılında Hüseyiniye törenlerinde düzenlediği protesto gösterileriyle yaptı. Şüphesiz bu süreçte iktidar, bir kısmı el-Hakim ve es-Sadr ailelerine mensup çok sayıda parti mensubu Şii lideri de idam etti.⁵⁴

1979 İran İslâm Devrimi Irak'taki Şii gruplarda olduğu gibi, İslâmî Dava Partisi mensuplarınca da takip edilmesi gereken önemli bir gelişme olarak ortaya çıktı. Nitekim Şii toplumun önde gelenlerinden ve parti teorisyenlerinden Muhammed Bâkır es-Sadr, Hümeynî liderliğinde gerçekleşen devrimi kutladı. O, İranlı Şiilerin gerçekleştirdiği bu devrimden aldığı cesaretle Baas iktidarına karşı muhalefetini oldukça açık bir şekilde ortaya koymaya başladı.⁵⁵ Bu bağlamda yayımladığı bir fetva ile Baas Partisine üye olmanın haramlığına hükmetti. Şüphesiz bu gelişmelere Baas iktidarının duyarsız kalması düşünülemezdi. Nitekim 1980 yılında Irak Dış İşleri Bakanı Tarık Aziz'e düzenlenen ve İslâmî Dava Partisi tarafından da üstlenilen başarısız suikast girişimi Baas iktidarına arzu ettiği fırsatı sundu. Kız kardeşi Emine es-Sadr ile birlikte Muhammed Bâkır es-Sadr, Baas yönetiminin temsil ettiği merkezî otorite tarafından 8 Nisan'da Bağdat'ta idam edildi. Bu şekilde İslâmî Dava Partisi mensupları açısından idam, sürgün ve işkence dönemi başladı. Otuz binin üzerinde Şii, İran'a sınır dışı edildi. Bununla yetinmeyen Baas iktidarı, Devrim Yürütme Konseyi'nden çıkarttığı bir kararla İslâmî Dava Partisi'ne üyeliği tespit edilen kişilerin idama çarptırılacakla-

⁵⁴ Cabbar, *Irak'ta Şii Hareketi ve Direniş*, s. 287-289; Osman Vatansever, *Irak'ın Yeniden yapılandırılması Sürecinde Şiilerin Rolü*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2010, s. 57.

⁵⁵ Noorbaksh, "Shiism and Ethnic Politics in Iraq", *Middle East Policy*, Vol. XV, No. 2, s. 57; Omer, *Saddam Sonrası Irak'ta Şiilerin Yeni Konumları*, s. 53.

rını ilan etti. Bu süreçte 96 kişi idam edildi. Şüphesiz bu durum partiye üye olmanın ne kadar katı bir yasak haline dönüştüğünü göstermesi açısından dikkat çekicidir.⁵⁶

Merkezi otorite tarafından uygulanan baskı neticesinde İslâmî Dava Partisi, faaliyetlerini yeraltına çekmeye veya yurt dışına çıkarmaya başladı. Bu da Irak Şii muhalefetinin en önemli ana damarını oluşturan İslâmî Dava Partisi'nde parçalanmaları beraberinde getirdi. Nitekim İran, Suriye ve İngiltere gibi ülkelere gerçekleşen ilticalar ile partinin Tahran, Şam ve Londra merkezleri açıldı. Bu merkezlerin de birbirinden bağımsız hareket etmeye başlaması ayrışmaların gerekçesi oldu.⁵⁷

İslâmî Dava Partisi, kuruluşu ardından gerçekleşen tarihsel süreç içerisinde Irak siyasi hayatında meydana gelen istikrarsızlıklara paralel oldukça dramatik dönüşümlere de sahne oldu. Bu dönüşümler arasında 1970'li yılların ortasında reformist bir örgütten devrimci bir harekete evrilmesi, Kuveyt ve Lübnan gibi ülkelerde Amerikan hedeflerine saldırılarda bulunması dikkat çekicidir. Irak Savaşı öncesi pürüzleri giderebilmek amacıyla ABD ile görüşmeler gerçekleştirmesi ve 1980'li yılların sonlarına doğru İran otoritesinden uzaklaşarak ABD ve İngiltere'ye yakınlaşması da manidardır. Parti, Saddam sonrası dönemde ülke bütünlüğü anlamında merkezîyetçi ve milliyetçi bir yapı ortaya koyarken,⁵⁸ 2002 yılı itibarıyla ABD ile temaslarını artırmak suretiyle -öncesine göre- daha yakın bir ilişki ağının içinde oldu.⁵⁹

2003 ABD işgali, Şii muhalefet açısından önemli kırılmaları beraberinde getirdi. İşgalin ardından İslâmî Dava Partisi liderleri

⁵⁶ Wiley, *Irak Şiileri*, s. 79; Omer, *Saddam Sonrası Irak'ta Şiilerin Yeni Konumları*, s. 53-54; Bezirgan, *ABD ve Irak Şiileri Arasındaki İlişkiler*, s. 18-19.

⁵⁷ Georgiy Mirskiy, "Irak Bilmecesi: Saddam'dan Sonra Neler Olur?", çev, Dr. Gülcanat Sakenova, *Irak Dosyası II*, (Yayına Haz. Ali Ahmetbeyoğlu, Hayrullah Cengiz, Yahya Başkan), İstanbul 2003, s. 346; Bezirgan, *ABD ve Irak Şiileri Arasındaki İlişkiler*, s. 37.

⁵⁸ Özcan, "Irak'ta Direnişin İslâmî Vechesi", *Irak Dosyası II*, 194; Abdullah Gül, *Küresel ve Bölgesel Güçlerin 2003 Sonrası Irak Siyasetine Etkisi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2010, s. 146; <http://busam.bahcesehir.edu.tr/rapordosya/irak-gelecek-senaryolari.pdf>

⁵⁹ Cabbar, *Irak'ta Şii Hareketi ve Direniş*, s. 9.

Irak'a geri dönmeye başladı. Ancak teşkilat, Arap ülkelerindeki faaliyetlerini sürdürmeye devam etti. Şüphesiz bu süreçte kendi aralarında birtakım görüş ayrılıkları da ortaya çıktı. Nitekim bazı gruplar, İslâmî bir sistem isterken, bazıları demokrasiyi önceledi. Irak'taki diğer Şii gruplar gibi özel bir ordu kurmak şeklinde askeri faaliyete yönelmeyen İslâmî Dava Partisi, siyaset alanında etkin olmaya gayret etti. Nitekim kurduğu ilişkiler açısından aldığı destekle de iktidara ulaşmayı başardı.⁶⁰

b. Irak İslâmî Yüksek Konseyi/el-Meclisü'l-A'lâ el-İslâmî el-İrakî

El-Hakîm veya el-Hekim grubu olarak da bilinen Irak İslâmî Yüksek Konseyi, Muhammed Bâkır es-Sadr'ın idamından iki yıl sonra parçalı yapıdaki Iraklı Şii grupları toparlayıcı bir çatı örgüt olarak 17 Kasım 1982'de İran-Irak Savaşının sürdüğü bir dönemde kuruldu. Irak'ta Baas rejimine muhalif grupları toparlayıcı bir şemsiye olarak planlandı. Bu amaçla İran'ın destekleriyle oluşturulan yapı, Irak coğrafyasında etkin farklı grup ve etnik unsurlara konsey yönetiminde temsil hakkı tanıdı. Ancak başlangıçta kuşatıcı söylemlerle ortaya çıkmasına rağmen İran-Irak Savaşı sonrası dönemde el-Hakîm ailesinin etkinliğinde bir örgüt olmanın ötesine geçemedi.

Kurulduğu dönemdeki adı, Irak İslâm Devrimi Yüksek Konseyi olan teşkilatın liderliğini İran kökenli Necefî meşhur hukukçu Mahmud el-Hâşimî, sözcülüğünü de İslâmî Dava Partisi'nin kurucuları arasında görülen Ayetullah Muhsin Tabatabâi el-Hakîm'in oğlu Muhammed Bâkır el-Hakîm üstlendi. Ancak İran lideri Hümeynî'nin talebi doğrultusunda el-Hakîm konsey başkanlığına getirildi.⁶¹

⁶⁰ Yusri Hazran, "The Rise of Politicized Shi'ite Religiosity and the Territorial State in Iraq and Lebanon", *The Middle East Journal*, Volume 64, Number 4, s. 525; Bezirgan, *ABD ve Irak Şiileri Arasındaki İlişkiler*, s. 34-38; <http://setav.org.tr/isgal-altinda-istikrar-arayislari-irak-secimleri/yorum/655>.

⁶¹ Noorbaksh, "Shiism and Ethnic Politics in Iraq", *Middle East Policy*, Vol. XV, No. 2, s. 58; Baram, "From Radicalism to Radical Pragmatism: The Shi'ite Fundamentalist Opposition Movements of Iraq", s. 34; Wiley, *Irak Şiileri*, s. 85, 105; Nakash, *Irak'ta Pandora'nın Kutusu Şiiler*, s. 275-276; Cabbar, *Irak'ta Şii Hareketi ve Direniş*, s. 333; Bezirgan, *ABD ve Irak Şiileri Arasındaki İlişkiler*, s. 38-39.

Konsey, Hümeynî'nin 1970 yılında kaleme aldığı Velâyet-i Fakîh Yâ Hükûmet-i İslâmî adlı eser çerçevesinde savunulan yönetim tarzını benimsedi. Bu bağlamda Iraklı Necef Şii âlimlerinden farklı bir çizgi ortaya koydu. Bu çizgi, velayet-i fakih nazariyesi bağlamında devlet ve toplumun İslâm şeriatını uygulayacak dinî bir lider tarafından yönetilmesini önelemektedir. Bu şekliyle konsey, siyasî ve teorik olarak İran'ın etkisi altında olduğunu bir kez daha gösterdi.

Muhammed Bâkır el-Hakîm liderliğindeki konsey, İran'a olan siyasî ve fikrî yakınlığı yanında küresel konjonktürün vücut verdiği reel-politiğin gereklerine de uymasıyla dikkat çekti. Bu bağlamda Muhammed Bâkır'ın kardeşi ve kendisinden sonra konseyin başına geçecek olan Abdülaziz el-Hakîm, dönemin egemen gücü ABD ile temaslar sağlamaktan geri durmadı.⁶²

Konsey, Körfez Kriziyle başlayan işgal süresince ABD ile ciddi sorunlar yaşamadan Irak'ın yeniden yapılandırılması sürecinde iyi bir konum elde etmeye gayret etti. Bu bağlamda Ağustos 2002'de Abdülaziz el-Hakîm, Washington'u ziyaret ederek ABD yönetiminin etkin isimlerinden Dick Cheney ve Donald Rumsfeld ile bir araya geldi. Hatta ziyaret sonrasında ABD yönetimine yönelik oldukça olumlu mesajlar verdi.

Bilindiği gibi ABD, siyasî adımlarında pragmatizmi esas alan bir model sunmaktadır. Nitekim o, İran İslam Devrimi öncesinde İran ordusunu eğittiği gibi, İran-Irak Savaşı sırasında da Saddam'a destek oldu. Muhtemelen bunun ardında İran'ın Irak'ı yenmesi durumunda bölgedeki Şiiilerin ayaklanabileceği ve petrol üreticisi bütün Körfez ülkelerini "istikrarsızlığa" düşürebileceği endişesi vardı.⁶³ Bu perspektifteki Amerika, Irak işgali esnasında kendisine yardımcı olacak, en azından karşısında olmayacak gruplarla çeşitli bağlantılar geliştirdi. Bu bağlamda konseyin ABD ile ilişkilerinin işgalden öncesine dayandığı düşünülmektedir. Reel-Politiği esas alan bu duruma göre konsey, İran ile ilişkilerini Muhammed Bâkır el-

⁶² Cabbar, *Irak'ta Şii Hareketi ve Direniş*, s. 8, 352; Özcan, "Irak'ta Direnişin İslâmî Vechesi", *Irak Dosyası II*, s. 202.

⁶³ Polk, *Irak'ı Anlamak*, s. 149; Cabbar, *Irak'ta Şii Hareketi ve Direniş*, 8vd; Özcan, "Irak'ta Direnişin İslâmî Vechesi", *Irak Dosyası II*, s. 202.

Hakim, ABD ile ilişkilerini de Abdülaziz el-Hakim vasıtasıyla yürüttü.⁶⁴

Ayetullah Muhammed Bâkır el-Hakim başta olmak üzere İran'da bulunan konsey yöneticileri, Mart 2003'te Irak'a yönelik çok uluslu müdahale ardından Saddam Hüseyin'in devrilmesiyle Mayıs ayında Irak'a geri döndü. Necef'te İmam Ali Camiinde Cuma namazları kıldırılmaya başladı. Bu süreçte; "Biz Müslümanlar birlikte yaşamalıyız. Toplumumuz için güvenliği inşa etmeliyiz. Irak ulusunu, Irak halkını, Müslümanları, Hristiyanları ve bütün azınlıkları temsil eden demokratik bir hükümet istiyoruz"⁶⁵ şeklinde arzuladığı siyasi paradigmasını dile getirdi.

Irak Ulusal Devrim Yüksek Konseyi, Saddam Hüseyin rejiminin devrilmesinden sonra Irak'ta Şii nüfus arasında hızla örgütlenmeye başladı. Özellikle savaşın yarattığı tahribatın ortadan kaldırılmasına yönelik sağlanan sosyal ve insanî yardımlar, konseye yönelik teveccühün artmasını sağladı. Ancak ABD'ye karşı bir duruş sergileyemediği için de sorgulanmaktan kurtulamadı. Muhtemelen bunun neticesinde Ayetullah Muhammed Bâkır el-Hakim, 29 Ağustos 2003'te kıldırıldığı cuma namazı sonrasında İmam Ali Camii yakınlarında meydana gelen büyük bir patlamada hayatını kaybetti.⁶⁶

Muhammed Bâkır'ın ardından konsey'in başına, Bedir Tugayları olarak isimlendirilen askerî yapılanmanın tepesinde bulunan ve ABD ile ilişkileri sağlayan kardeşi Abdülaziz el-Hakim getirildi.⁶⁷ O, görevde bulunduğu dönem içerisinde ABD ile ortak çalışmaya devam ettiği gibi, İran ile de oldukça yakın temaslar gerçekleştirdi. Bu süreçte konsey, gücünü önemli oranda arttırdı. 11 Mayıs 2007 tarihinde devrim şartlarının kalktığı noktasından hareketle resmi adın-

⁶⁴ Ali Özbilgeç, *Ortadoğu ve Şiilik*, s. 50.

⁶⁵ Noorbaksh, "Shiism and Ethnic Politics in Iraq", *Middle East Policy*, Vol. XV, No. 2, s. 59; Yılmaz, *Irak Dosyası*, s. 106; ; Özcan, "Irak'ta Direnişin İslâmî Vechesi", *Irak Dosyası II*, s. 192.

⁶⁶ Noorbaksh, "Shiism and Ethnic Politics in Iraq", *Middle East Policy*, Vol. XV, No. 2, s. 59; Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu*, s. 616; http://tr.wikipedia.org/wiki/Irak_İslam_Devrim_Konseyi.

⁶⁷ Yılmaz, *Irak Dosyası*, s. 106.

da yer alan "Devrim" sözcüğünü kaldırarak "Irak İslam Yüksek Konseyi" (İİYK) adını benimsedi. Irak'taki ABD varlığı ile iyi ilişkilerde olan konsey yönetimi, gündemine demokrasi ve seçimler gibi olguları dâhil etti.⁶⁸ 2009 yılında Abdülaziz el-Hakîm'in hayatını kaybetmesiyle de yerine İran'ın desteğini de alan oğlu Ammar el-Hakîm geçti.⁶⁹

c. Sadr Grubu-Hareketi/Cemaâtü's-Sadr

Irak'ta Amerikan işgaliyle birlikte dikkat çeken en popüler Şii gruplardan biri, 1973 doğumlu Mukteda es-Sadr liderliğinde varlık gösteren Sadr Grubu/ Hareketi'dir. Mukteda es-Sadr, Necef geleneğine sahip Ayetullah Muhammed Sâdık es-Sadr'ın dördüncü oğlu ve Ayetullah Muhammed Bâkır es-Sadr'ın da damadıdır.⁷⁰

Bilindiği gibi, Saddam Hüseyin'in Baas Partisi yöneticisi olarak Irak Devlet Başkanı olmasıyla İran-Irak savaşı başlamıştı. Bu savaş esnasında merkezî yönetim kendi vatandaşı olan Iraklı Şii grupları potansiyel İran taraftarı olarak gördü. Bu nedenle de onlara karşı zaten uygulanmakta olduğu baskı ve şiddeti artırdı. Bu baskı politikasının hedefinde yer alan Şii toplulukların başında, Necef'te yerleşik bulunan ve Şii dünyasındaki saygınlığıyla tanınan Sadr ailesi vardı. Çünkü bu aile, 1980'li yıllara değin Şii direnişinin simgesi durumunda bulunan İslâmî Dava Partisi kurucu ve teorisyenleri yanında Irak Şii toplumunun önde gelen liderlerine kaynaklık etti. Ailenin sahip olduğu bu özellik nedeniyle de önde gelen isimleri, Saddam Hüseyin yönetimince hedef haline getirilerek öldürüldü. Bu bağlamda İslâmî Dava Partisi teorisyenlerinden Muhammed Bâkır es-Sadr ve hitabet gücüyle toplumları yönlendirebilen kız kardeşi Bintü'l-Hüdâ Emine es-Sadr'ın 1980 yılında idam edildiği bilinmektedir.⁷¹

⁶⁸ <http://www.busam.bahcesehir.edu.tr/rapordosya/irakcalismasi.pdf>, s. 7; http://www.ydh.com.tr/HD3023_irak-islam-devrimi-yuksek-konseyinin-ismi-degist.html

⁶⁹ <http://irananaliz.wordpress.com/2011/12/20/ammam-el-hekim-ve-turkiyede-iran-sii-lobisi/>

⁷⁰ https://en.wikipedia.org/wiki/Muqtada_al-Sadr

⁷¹ Hazran, "The Rise of Politicized Shi'ite Religiosity and the Territorial State in Iraq and Lebanon", *The Middle East Journal*, Volume 64, Number 4, Autumn 2010, s. 532; Wiley, *Irak Şii'leri*, s. 106.

Baas rejiminin topluma uyguladığı baskı nedeniyle Şii düşünceye mensup kimselerin Irak dışına çıkararak büyük oranda İran'a yerleştikleri bir dönemde Necef'te Şii lider Muhammed Sâdık es-Sadr, Irak'ta kalarak faaliyetlerini sürdürmeyi tercih etti. Ancak 1999 yılında kendisi ile iki oğlu Mustafa ve Muammel bir suikasta kurban gitti. Bu süreçte ailenin ikinci derecede önemli görülen pek çok ferdi de yönetim tarafından öldürüldü. Necef-Havza öğrencisi küçük oğlu Mukteda es-Sadr da ev hapsine alındı.⁷² Şüphesiz bu gelişmeler, Baas iktidarı döneminde Sadr ailesinin yaşadığı sıkıntılı süreci göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

2003'te ABD öncülüğünde Irak'a yönelik çok uluslu müdahale ardından Sadr ailesinin genç ferdi Mukteda'nın yıldızı parlamaya başladı. Bunda, babasının öğrenci ve takipçilerince varis olarak görülmesinin etkisi büyüktü. O, babasının 1990'lı yıllarda büyük oranda oluşturduğu bölgesel birim ve temsilciliklerden oluşan toplumsal zemini harekete geçirmeyi başardı. Bu şekilde ülkenin en önemli dinî-siyasî figürleri arasında adından söz ettirdi.⁷³ Nitekim günümüzde Irak'ın en önemli Şii-siyasî akımlarından biri, Mukteda es-Sadr'ın etrafında şekillenen Sadr grubu/hareketidir. Bu hareket, büyük oranda babasının yetiştirdiği ve ona bağlılığını sürdüren genç din adamları, öğrencileri, yardım kuruluşları ve Baas iktidarının çöküşü ardından ortaya çıkan silahlı gruplardan oluşmaktadır.⁷⁴

Mukteda es-Sadr, Ayetullah Sistani'nin aksine İran Şiasının siyaset felsefesi anlayışının temelini oluşturan Velâyet-i Fakîh nazariyesini kabul etmemekte, söylemlerinde de ülke bağımsızlığı ve bü-

⁷² Cabbar, *Irak'ta Şii Hareketi ve Direniş*, s. 19.

⁷³ Noorbaksh, "Shiism and Ethnic Politics in Iraq", *Middle East Policy*, Vol. XV, No. 2, s. 59; Cabbar, *Irak'ta Şii Hareketi ve Direniş*, s. 252-254; Omer, *Saddam Sonrası Irak'ta Şiilerin Yeni Konumları*, s. 58; <http://mepc.org/journal/middle-east-policy-archives/shiism-and-ethnic-politics-iraq>; http://tr.wikipedia.org/wiki/Mukteda_El_Sadr; <http://busam.bahcesehir.edu.tr/rapordosya/irak-gelecek-senaryolari.pdf>; http://en.wikipedia.org/wiki/Mohammad_Mohammad_Sadeq_al-Sadr; Bezirgan, *ABD ve Irak Şiileri Arasındaki İlişkiler*, s. 42; <http://www.muratkayacan.net/content/view/42/28/>

⁷⁴ Cabbar, *Irak'ta Şii Hareketi ve Direniş*, s. 23.

tünlüğüne dayalı Irak milliyetçiliği vurgusu yapmaktadır. Hatta onun ilk dönem verdiği beyanatlarında İran'ın Irak üzerinde nüfuz sahibi olmasını eleştirdiği ve Arap olmayan Şii din adamlarının Irak'tan çıkmalarını istediği bilinmektedir. Bu isteğin bölgeye yönelik egemenlik idealleri bulunan İran'ı rahatsız etmemesi düşünülemez. Gerçi muhalif Şii kesimler, babası Sâdık es-Sadr'ın da İran karşıtı olduğunu ve İran'ın Şiiler üzerindeki etkinliğini kırmak amacıyla Saddam tarafından ön plana çıkarıldığını ifade etmektedir. Buna bağlı olarak da babasının suikasta kurban gitmeden önce İran'dan yardım istediği fakat karşılık bulamadığı bildirmektedir. Muhtemelen bu nedenle İran, hem babasının durumu hem de ilk dönem beyanatları bağlamında Mukteda'ya şüpheyile yaklaşmayı tercih etti. Ancak ABD karşıtı söylemlerinin de etkisiyle süreç içerisinde ılımlı bir diyalog geliştirmekten de geri durmadı.⁷⁵

ABD öncülüğündeki çok uluslu müdahale ardından Irak'taki Şii gruplar -muhtemelen Osmanlı sonrası İngilizler karşısında maruz kaldıkları konumlarını da dikkate alarak- işgale tepkisiz kaldı. Oysa genç Şii lider Mukteda es-Sadr, işgal karşısında Irak'ın bağımsızlığı ve bütünlüğünü esas alarak milliyetçi bir duruşla sert bir tepki ortaya koydu. Hatta ABD öncülüğünde oluşturulan Irak Yönetim Konseyine katılmayı reddettiği gibi 2004 yılında kendi hükümetini oluşturduğunu ilan ederek işgal güçleriyle işbirliğine giden Havza lideri Ali es-Sistani ve İslâmî Dava Partisi gibi Şii oluşumlara da cephe aldı.⁷⁶

Mukteda es-Sadr, işgalin ilk döneminde ABD'ye karşı sözlü mukavemeti esas almasına rağmen Sünnî toplumla da işbirliği yapmak suretiyle silahlı mücadele yöntemini uygulamaktan geri durmadı. Muhtemelen onun Sünnîler ile işbirliğinin arkasında Irak'ın işgalden kurtarılması kaygısı yanında Muhammed Bâkır es-Sadr'ın, devlet anlayışının da etkisi vardı. Nitekim Bâkır es-Sadr, mutlak Şii

⁷⁵ Gökhan Çetinsaya, *Seta Irak Dosyası: Irak'ta Yeni Dönem, Ortadoğu ve Türkiye*, Rapor No. ST1-406, Nisan 2006, s. 8; Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, İstanbul 2005, s. 616; Ali Özbilgeç, *Ortadoğu ve Şiilik*, s. 49.

⁷⁶ Tayyar Arı, *Irak, İran, ABD ve Petrol*, İstanbul 2007, s. 79; Yılmaz, *Irak Dosyası*, s. 63.

idarî yönetim anlayışından ziyade dinî hassasiyeti olan kimselerin yönetime gelmesini öncelemekteydi.⁷⁷ Bu çerçevede Mukteda es-Sadr da Sünnîlerle işbirliği yaparak Necef, Kerbelâ ve Bağdat'ın fakir mahallelerinde yaşayan ve Saddam döneminde baskıya maruz kalan Şiîleri örgütledi. Onun en etkin olduğu bölge, Bağdat'ın Kuzey Doğusunda 2003 yılına kadar Saddam Şehri olarak bilinen, fakat sonradan Sadr Şehri (Medînetü's-Sadr/Sadr City) olarak isimlendirilen semtti. Nitekim bu semtte o dönem için yaklaşık iki milyon Şiînin yaşadığı bilinmektedir.

Sadr, önemli bir aileye mensup olması, ABD karşıtı söylemleri, İran karşısındaki milliyetçi tavrı, ülkenin bağımsızlık ve bütünlüğünü öncelemesi gibi özelliklerin sahibidir. Bu özellikler, Sadr Şehri başta olmak üzere Basra ve Güney Irak bölgelerinde Baas rejimince dışlanmış, varoşlardaki yoksul kesimlerin desteklerini ona yöneltti. Bu destekle o, yaklaşık 50.000 kişilik Mehdi Ordusu adı verilen silahlı bir güç ortaya koydu. Hatta bu güçle birlikte hareket eden, fakat bağlılığı ilan edilmeyen özel birlikler oluşturduğu da iddia edildi.⁷⁸ Mehdi Ordusu'nun Bakuba, Kûfe, Necef, Kerbelâ ve Kût'un belli bölgelerinde etkili olduğu, ABD başta olmak üzere işgal güçleri ve muhalif Şiî gruplarla mücadele ettiği bilinmektedir.⁷⁹

Sadr Grubu, silahlı askerî gücünün yanında Mukteda'nın babası Sâdık es-Sadr tarafından oluşturulan ve geliştirilen hiyerarşik özelliğe sahip kurumsal yapıda sosyal yardım ve organizasyon kuruluşlarıyla da dikkat çekmektedir. Şüphesiz bütün bu yapılanma ve faaliyetler, siyasal yönetimde yer almamasına rağmen Irak içerisinde

⁷⁷ Wiley, *Irak Şiîleri*, s. 13.

⁷⁸ Özcan, "Irak'ta Direnişin İslâmî Vechesi", *Irak Dosyası II*, s. 199; <http://busam.bahcesehir.edu.tr/rapordosya/irak-gelecek-senaryolari.pdf>

⁷⁹ Mari Luomi, *Sectarian Identities or Geopolitics?*, The Regional Shia-Sunni Divide in the Middle East, *Ulkopoliittinen Instituutti*, 56 Working Papers 2008, s. 17; Peter Galbraith, *Irak'ın Sonu Ulus Devletlerin Çöküşü mü?* çev, Mehmet Murat İnceyan, İstanbul 2007, s. 130; Çubukçu, *Ortadoğu'nun Yeniden İşgali*, s. 64-65; http://www.bbc.co.uk/turkish/indepth/story/2004/01/040129_irak_islam_i.shtml

Mukteda es-Sadr'ı önemli bir konuma taşımakta, itibar ve şöhretine kaynaklık etmektedir.⁸⁰

d. İslâmî Çalışma Teşkilatı/Münazzemâtü'l-A'mel el-İslâmî

Irak'ta faaliyet gösteren Şii-siyasî oluşumlardan biri de İslâmî Dava Partisi'yle aynı dönemlerde ve aynı kaygılarla vücut bulan İslâmî Çalışma Teşkilatı'dır. İslâmî Dava Partisi, Necef merkezli Şii âlimlerin öncülüğünde oluşturulurken İslâmî Çalışma Teşkilatı, 1961 yılında Kerbela merkezli Şirazî ve Müderrisî ailelerinin öncülüğünde bir grup âlim tarafından kuruldu. Bu bağlamda Hasan Şirazî, ağabeyi Muhammed Hüseyin Şirazî, yeğenleri Muhammed Tâkî el-Müderrisî ve kardeşi Hâdî el-Müderrisî gibi isimler dikkat çekicidir.⁸¹

Teşkilatın kuruluş gayesi, yayılmakta olan komünizmle mücadele, merkezî otoriteye tepki ve Allah'ın hükümlerinin hâkim olduğu İslâm Devleti'nin kurulması için çalışmak gibi söylemlere dayandırıldı.⁸²

1970'lerin başlarına kadar isimsiz bir hareket olarak kristalleşen yapı, parti kavramına muhalefeti nedeniyle Mercüyye Hareketi, Risâlet Hareketi veya Öncüler Hareketi gibi isimlerle anıldı. Ancak 1979 İran İslâm Devrimi'nden sonra İslâmî Çalışma/Eylem Teşkilatı (Münazzemâtü'l-A'mel el-İslâmî) şeklinde anılır oldu.⁸³

Takî el-Müderrisî, diğer Şii liderler gibi uzun süre İran'da yaşayan biridir. O da benzerleri gibi ABD öncülüğündeki çok uluslu müdahale ardından Saddam Hüseyin yönetiminin devrilmesiyle Irak'a geri döndü. İşgal sonrası dönemde Ahmet Çelebi vasıtasıyla ABD'den yardımlar aldığı iddia edildi. Ancak yardımların belli bir süre sonra kesilmesi, ekonomik sıkıntıyı beraberinde getirdi. Gerçi

⁸⁰ Çubukçu, *Ortadoğu'nun Yeniden İşgali*, s. 64-65; Bezirgan, *ABD ve Irak Şiileri Arasındaki İlişkiler*, s. 43; Vatansever, *Irak'ın Yeniden Yapılandırılması Sürecinde Şiilerin Rolü*, s. 81.

⁸¹ Wiley, *Irak Şiileri*, s. 56; Cabbar, *Irak'ta Şii Hareketi ve Direniş*, s. 303-312.

⁸² Wiley, *Irak Şiileri*, s. 56, 212.

⁸³ Baram, "From Radicalism to Radical Pragmatism: The Shi'ite Fundamentalist Opposition Movements of Iraq", (Ed. James Piscatori, *Islamic Fundamentalisms and the Gulf Crisis*, Chicago 1991), s. 36; Wiley, *Irak Şiileri*, s. 56; Cabbar, *Irak'ta Şii Hareketi ve Direniş*, s. 302-303, 311.

bugün Bahreyn başta olmak üzere körfez ülkelerinden Kuveyt ve Umman gibi yerlerden, Suudî Arabistan, Lübnan, İran ve Afrika'nın bazı kesimlerinden önemli bir maddî desteğe sahip olduğu bilinmektedir.⁸⁴

İslâmî Çalışma Teşkilatı, ilmî ve siyasî alanda birikim sahibi olmakla birlikte askerî eylemlere karşı çıkışıyla dikkat çekti. Bu bağlamda işgal döneminde ABD'nin Irak'ı terk etmesini istemesine rağmen ABD güçlerine karşı silahlı mücadeleyi uygun görmedi. Bunun yerine ilim ve tebliğ faaliyetlerine önem verdi. Fakat siyasî alanda etkin olmayı amaçlamasına rağmen bu etki gücüne arzu ettiği düzeyde sahip olamadı.⁸⁵

d. Irak Ulusal Kongresi/el-Mu'temer el-Irakî el-Vatanî

Irak Ulusal Kongresi, 1991 yılında Birinci Körfez Krizi ardından Saddam muhaliflerini örgütlemek amacıyla siyasal zeminde ABD destekli şemsiye bir kurum olarak oluşturuldu. Bu teşekkülün liderliğini, Bağdat'ın köklü ailelerinden çelebi ailesine mensup Ahmet Çelebi yaptı. Çelebi ailesi, tarihsel süreç içerisinde Irak siyasetinde önemli etkin isimler yetiştirdi. Ahmet Çelebi de Chicago Üniversitesinde Matematik alanında Doktor unvanı aldıktan sonra aile geleneğine bağlı kalarak siyasetle meşgul olmaya başladı.⁸⁶

Ahmet Çelebi'nin siyasette etkinlik kazanması, Irak Ulusal Kongresi çerçevesindeki faaliyetleriyle başladı. Bu kongrenin kuruluş aşamasından itibaren ABD'nin önemli desteklerine mazhar olduğu iddia edildi. Bu bağlamda kongrenin ilk teşekkülünden itibaren ABD yönetimi ve meşhur halkla ilişkiler uzmanı John Rendon'dan aldığı önemli destekler dikkat çekicidir.⁸⁷

⁸⁴ <http://www.iqraa.de/iraktaki%20sia%20gruplari.htm>;
<http://www.radikal.com.tr/radikal.aspx?atype=haberyazdir&articleid=708302>.

⁸⁵ Bezirgan, Bezirgan, *ABD ve Irak Şüleri Arasındaki İlişkiler*, s. 45;
http://tr.wikipedia.org/wiki/2010_Irak_parlamento_se%C3%A7imleri;
<http://www.iqraa.de/iraktaki%20sia%20gruplari.htm>;
<http://www.radikal.com.tr/radikal.aspx?atype=haberyazdir&articleid=708302>.

⁸⁶ Polk, *Irak'ı Anlamak*, 200; <http://www.inciraq.com/index.php>

⁸⁷ http://en.wikipedia.org/wiki/Iraqi_National_Congress; Arı, *Irak, İran ve ABD*, s. 527; Tufan, *Saddam Hüseyin Sonrası Irak'ta Yeni Siyasal*, s. 48.

ABD'nin verdiği desteğin yönü aynı zamanda Irak'a yönelik hedeflerinin de istikametini belirler niteliktedir. Nitekim bu istikamete giden süreçte yeni dönem Irak siyasal yapılanması için Şii ve laik kimliğiyle ön plana çıkan Ahmet Çelebi'nin tercih edilmesi dikkat çekicidir. Bu durum ABD'nin Irak'a yönelik politikalarının temelini Sekülerizm ve Demokrasi kavramları üzerine inşa edeceği anlamına gelmektedir.⁸⁸ Ayrıca ABD, bu kavramlar zemininde stratejik özel ilişki içerisinde olduğu İsrail'in tanınması, güvenliğinin sağlama alması ve Irak toplumunun ABD egemenliğindeki küresel siyasete entegre edilmesi gibi beklentilerin de sahibidir.

Dış İşleri ve CIA'nın muhalefetine rağmen Pentagon ve şahinler üzerinden ABD desteğini arkasına alan Ahmet Çelebi liderliğindeki Irak Ulusal Kongresi İnsan hakları, anayasal eşitlik ve demokrasi gibi kavramlar yanında Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması ve uluslararası hukuka saygı gibi söylemleri önceledi. Bu çerçevede demokratik bir sistemin savunucusu oldu. İlk dönemlerde desteğine muhatap olduğu ABD siyasetinin savunuculuğunu yaptı. Hatta bu özelliğe sahip tek Şii grup oldu. Bu çerçevede ilim havzalarının başını çektiği ulemanın etkinliği yanında ABD karşıtlığına muhalefetiyle de dikkat çekti.⁸⁹

Saddam Hüseyin rejimine muhalif bütün grupları bir arada toplamayı amaçlayan Irak Ulusal Kongresi, Sünnî ve Şii Araplar başta olmak üzere Kürtler, Demokratlar, Monarşistler ve Ulusalcılardan oluşan bütün muhalif gruplara hitap etmeye çalıştı.⁹⁰ Ancak 1994 yılından itibaren kendi içinde yaşadığı birtakım çekişmeler nedeniyle henüz başlangıç sayılabilecek bir süreçte kopmalara sahne oldu.⁹¹

⁸⁸ Cabbar, *Irak'ta Şii Hareketi ve Direniş*, s. 7.

⁸⁹ http://en.wikipedia.org/wiki/Iraqi_National_Congress; Arı, *Irak, İran ve ABD*, s. 527; Özcan, "Irak'ta Direnişin İslâmî Vechesi", *Irak Dosyası II*, s. 242; Thomas E. Ricks, *Fiyasko Irak İşgalinin Gerçek Kronolojisi...*, çev. Deniz Başkaya, İstanbul 2006, s. 72; Tufan, *Saddam Hüseyin Sonrası Irak'ta Yeni Siyasal*, s. 48.

⁹⁰ http://en.wikipedia.org/wiki/Iraqi_National_Congress; Arı, *Irak, İran ve ABD*, s. 527; Tufan, *Saddam Hüseyin Sonrası Irak'ta Yeni Siyasal*, s. 48.

⁹¹ http://en.wikipedia.org/wiki/Iraqi_National_Congress

Irak Ulusal Kongresi üyelerinin -1995 yılında- Saddam rejimine karşı başarısızlıkla sonuçlanan bir askerî darbe girişimi oldu. Bunun üzerine kongre üyeleri, Irak İstihbarat örgütünün baskılarına maruz kaldı. Yaşanan başarısız darbe girişimi, uluslararası beklentileri de boşa çıkardı. Ayrıca kongre üyelerinin Irak içerisindeki bazı olumsuz teşebbüsleri ABD yönetiminin kuşkularını artırdı. Bunun üzerine ABD, Ahmet Çelebi liderliğindeki kongrenin kendi menfaatlerine uygunluğunu tartışmaya başladı.⁹² Nitekim Çelebi'nin Irak toplumunda etkin bir liderlik potansiyeli ortaya koyamaması da bu tartışma zeminine farklı bir gerekçe oluşturdu.⁹³

Ahmet Çelebi'nin şahsında beklentileri boşa çıkan ABD, CIA ve Dış İşleri kaynaklı farklı stratejiler üzerinde durulmasını önerdi. Bu bağlamda doğrudan askerî müdahale gündeme geldi. Nitekim böyle bir strateji, Saddam sonrasında Irak'ın yeniden yapılandırılması sürecinde ABD'yi doğrudan etkin kılacağı gibi, hiçbir gruba yakınlık/bağlılık da hissedilmeyecekti. Bu strateji, işgal öncesi Şubat 2003'te Ahmet Çelebi liderliğindeki Irak Ulusal Kongresi içerisinde yaşanan çekişmelerden de güç buldu. Zaten Çelebi'nin bankacılık yaptığı dönemde başkanı olduğu Petra Bank'ın batmasından sorumlu tutularak Ürdün'de kesinleşmiş cezasının bulunması ve Şii halk tarafından işbirlikçi olarak görülmesi gibi nedenlerle toplumsal taban oluşturmaması, Amerikan gizli sırlarını İran'a bildirmesi, ayrıca sahte para basması gibi gerekçeler de bu stratejiye can simidi oldu. Neticede Çelebi, muhtemel hükümet yönetimi bağlamında çeşitli muhalif grupların katılımıyla oluşturulan geçici hükümet başkanlığına seçilemedi. Ancak onun yerine ABD'ye yakınlığı yanında Çelebi gibi Şii ve laik kimliğiyle dikkat çeken Irak Ulusal Ulaşma Hareketi lideri İyad Allawi⁹⁴ başbakan oldu.⁹⁵ Bu durum

⁹² http://www.bbc.co.uk/turkish/indepth/story/2004/01/printable/040129_irak_laik.shtml;
http://en.wikipedia.org/wiki/Iraqi_National_Congress

⁹³ Polk, *Irak'ı Anlamak*, s. 200; Özcan, "Irak'ta Direnişin İslâmî Vechesi", *Irak Dosyası II*, s. 243; Michael R. Gordon, Gen. Bernard E. Trainor, *Kobra II Irak İşgalinin Perde Arkası*, çev. Ali Cevat Akkoyunlu, İstanbul 2006, s. 49.

⁹⁴ 1945 doğumlu İyad Allavi, Irak ve İngiltere'de tıp eğitimi gördü. Baas Partisi'nin kuruluş yıllarında Saddam Hüseyin'le birlikte gençlik kollarında çalış-

ABD'nin, belli bir şahsa bağlı kalmak yerine Saddam rejimine muhalif Şii ve laik kişilerle işbirliği yapma azminin bir göstergesi olarak belirginleşti.

d. İslâmî Fazilet Partisi/Hizbü'l-Fazile el-İslâmî

ABD'nin Irak'ı İşgali ardından Nisan 2003'te Şeyh Hazalî el-Sa'dî öncülüğünde Faziletli Cemaati diye bilinen bir toplumsal örgütlenme meydana getirildi. Bu örgütlenme, dinî havzalarda yetişen öğrencilerin de desteğiyle kurumsal yapısını belirlemek suretiyle kısa bir süre içerisinde Mayıs 2003'te Bağdat'ta siyasî bir partiye dönüştü. Partinin kurucusu olarak 1960 Necef doğumlu Şii Şeyh Muhammed Yakubî görüldü. Ancak parti, Seyyid Muhammed es-Sadr'ın taraftarlarına örgütsel bir düzen verme amacı güttü. Ancak Mukteda es-Sadr grubuna da katılmadı. Hatta ona muhalefet etmekten de geri durmadı.⁹⁶

Irak'ta faaliyet gösteren Şii İslâmî Fazilet Partisi lideri Yakubî, mühendislik eğitimi aldı. Fakülteden mezun olduğu süreçte devam etmekte olan İran savaşına karşı çıkarak askerlik hizmeti yapmadı. 1992 yılı sonrasında eksikliğini hissettiği din eğitimine ağırlık verdi.

tı. Ancak 1970 başlarında araları bozuldu. Allavi bir yıl sonra İngiltere'ye yerleşti. Saddam, 1978'de Allavi'yi öldürtmek istedi. Ancak Allavi, yaralı da olsa kurtuldu. Bunun üzerine Saddam'a karşı mücadele içinde oldu. Bu çerçevede muhalif Irak Ulusal Mutabakatı cephesini kurdu. Ortadoğu'da Saddam karşıtı kampanyalar yaptı. 1990'da Saddam'ın Kuveyt'i işgali üzerine batılı güçlerce öne çıkarıldı. 1991'de muhalif Irak Ulusal Mutabakatı örgütünü kurdu. Öncelikli görevi, Saddam muhalifi askerlerin desteğini elde etmektir. 1992-1996 yılları arasında bu konuda önemli bir başarı elde etti. CIA ile de ilişkileri gelişti. 1994 yılında Saddam'a karşı başarısız bir askerî darbe girişiminde bulundu. Saddam'ın devrilmesi akabinde Irak'a döndü. ABD tarafından Geçici Hükümet Konseyine atandı. Bkz., Polk, *Irak'ı Anlamak*, s. 200, 216; http://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0yad_Allavi; http://www.zaman.com.tr/dunya/cia-ve-mi6-baglanti-allavi-irak-basbakani_53825.html; http://www.zaman.com.tr/dunya_haber-analiz-erhan-basyurt-direnisciler-irak-polisine-neden-saldiriyor_74973.html.

⁹⁵Özbiçer, Ortadoğu ve Şiilik, 51; Vatansever, Irak'ın Yeniden Yapılandırılması Sürecinde Şiilerin Rolü, s. 94; http://www.bbc.co.uk/turkish/indepth/story/2004/01/printable/040129_irak_laik.shtml; http://en.wikipedia.org/wiki/Ahmed_Chalabi; http://www.slate.com/articles/news_and_politics/assessment/2003/04/ahmad_chalabi.html.

⁹⁶ Bezirgan, *ABD ve Irak Şiileri Arasındaki İlişkiler*, 44.

Bu çerçevede, Irak'ta önemli mercilerden dersler aldı. Ancak ilmî ehliyeti, her zaman tartışma konusu oldu. Hatta bu konu, parti mensupları ile Mukteda es-Sadr grubu arasında hep tartışıla geldi.⁹⁷ Partinin faaliyetleri de daha çok Basra ve Meysan bölgelerinde yoğunlaştı.⁹⁸

SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve İngiltere işgaliyle birlikte Irak'taki Şii gruplar, ülkelerinin geleceği adına duydukları kaygıyla bazı faaliyetler içerisine girdi. Bu amaçla Şii toplumda birtakım siyasî hareketlenmeler kendini hissettirdi. Bu hareketlenmelerde daha çok Şii toplumda saygınlığı ve ilim havzalarında etkinliği olan aileler ön plana çıktı. Bunlardan Kazımiyye'li Sadr, Necef'li el-Hakîm ve Kerbelâ'lı Şirazî gibi aileler dikkat çekti. Bunların yanında el-Ulûm, el-Halisî ve el-Hûî gibi öncü pozisyonda olan başka aileler de vardı. Bunların ortak özelliği Irak genelinde kümülatif bir etki gücüne sahip olmalarıydı. Şüphesiz bunlarla birlikte bölgesel etki gücüne sahip yerel aileler veya dinî liderler de vardı. İngiliz mandası ve sonraki dönemlerde Irak'ta vücut bulan Şii-siyasî oluşumlarda bu aile veya grupların etkisi büyük oldu. Bunların oluşturdukları siyasî yapılar arasında Necef ilim havzası etkisiyle ortaya çıkan İslâmî Dava Partisi ve Kербela'lı Şii âlimlerin öncülüğünde oluşturulan İslâmî Çalışma Teşkilatı ilk planda dikkat çekenlerdendir.

İslâmî Dava Partisi, Irak siyasî tecrübesinin yaşadığı evrilme ve kırılmalardan kendini koruyamadı. Bu bağlamda farklı oluşumlara kaynaklık etti. Nitekim İran-Irak Savaşı sürecinde İran'ın da destekleriyle Irak İslâm Devrimi Yüksek Konseyi vücut buldu.

Son dönem Irak Şii-siyasal yapılanması açısından adından sıkça söz ettiren oluşumlardan biri Sadr Grubudur. Genç lider Mukteda es-Sadr'ın şahsıyla gündeme gelen bu grup, aslında babası Ayetül-

⁹⁷ <http://irananaliz.wordpress.com/2010/03/04/sii-olusumlar-dosyasiislami-fazilet-partisi/>

⁹⁸ Bezirgan, *ABD ve Irak Şii'leri Arasındaki İlişkiler*, 44.

lah Muhammed Sâdık es-Sadr'ın sosyo-kültürel müktesabâtının yeniden işlenmesiyle ortaya çıkan bir yapı görünümündedir. Bu yapının ortaya çıkmasında 2003 Körfez Krizinin ve işgalci anlayışın önemli bir etkisi vardır. Nitekim Mukteda es-Sadr, babasının öncülüğünde oluşturulan sivil yardım teşekküllerini, talebelerini ve Şii gençleri etrafında toplamayı başararak ABD işgaline karşı önemli bir muhalefet oluşturmayı başardı. Onun bu başarısı, Irak'ta Şii toplum içerisinde yeni bir siyasi oluşumun gerekçesi oldu.

Son dönem Irak Şiiliği açısından en dikkat çeken yapılardan biri, 1991 yılında Birinci Körfez Krizi ardından adından söz ettiren Irak Ulusal Kongresi'dir. ABD'nin maddi desteğiyle Saddam muhalefetini örgütlemek amacıyla oluşturulan kongrenin lideri, Şii ve laik kimliğiyle dikkat çeken Ahmet Çelebi'dir.

Körfez Krizi ile Irak'ta ortaya çıkan bir başka oluşum da İslâmî Fazilet Partisi'dir. Nitekim 2003 yılında bir cemaat olarak ortaya çıkan bu oluşum, kısa sürede partileşmeyi başardı. Şüphesiz aynı süreçte vücut bulan bir başka oluşum da Necef'in önemli Mercilerinden Abdülmecid el-Hûi tarafından Londra'da kurulan Irak Şii Meclisi'dir.

Sonuç olarak ABD'nin, Birinci Körfez Krizi sonrasında mağdur olarak görülen Şiiler üzerinde ilişkilerini yoğunlaştırmak suretiyle Irak'ı yeniden şekillendirme çabası içerisine girdiği görülmektedir. Bu durum ABD'nin, Körfez Krizi sonrasında ve yenedünya düzeni perspektifinde yapılandırmayı planladığı Irak'ta kendine yakın Şii grupları arzu ettiği sosyo-kültürel ve politik dönüşümün motor gücü olarak belirlediği anlamına da gelmektedir.

Kaynakça

- Akkan,** Erdoğan, “Irak, Fiziki ve Beşeri Coğrafya”, *DİA*, İstanbul 1999, XIX.
- Arı,** Tayyar, *Irak, İran, ABD ve Petrol*, İstanbul 2007.
- , *Irak, İran ve ABD Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya*, İstanbul 2004.
- Aziz,** Talip, “The Political Theory of Muhammad Baqir Sadr”, (Ed., Falef Abdul-Jabar, *Ayetollahs, Sufis and Ideologues; State, Religion and Social Movements in Iraq*, London 2002).
- Baram,** Amatzia, “From Radicalism to Radical Pragmatism: The Shi’ite Fundementalist Opposition Movements of Iraq”, (Ed. James Piscatori, *İslamic Fundementalisms and the Gulf Crisis*, Chicago 1991).
- Bezirgan,** İnci Murat, *ABD ve Irak Şi’ileri Arasındaki İlişkiler 2003-2010 Dönemi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2012.
- Cabbar,** Faleh A., *Irak’ta Şii Hareketi ve Direniş*, çev. Hikmet Halis, İstanbul 2004.
- Çetinsaya,** Gökhan, “XIX. Yüzyılda Irak’ta Osmanlı İdaresi”, *Milletlararası Ortadoğu: Kaos mu, Düzen mi? Konferansı 9-10 Ocak 2004 Bildiriler*, (Yayına Haz, Ali Ahmetbeyoğlu, Recep Ahıskalı, Hasan Demiroğlu, Yahya Başkan, İstanbul 2004).
- , *Seta Irak Dosyası: Irak’ta Yeni Dönem, Ortadoğu ve Türkiye*, Rapor No. ST1-406, Nisan 2006.
- , “XIX. Yüzyıl”, *DİA*, İstanbul 1999, XIX.
- Çubukçu,** Mete, *Ortadoğu’nun Yeniden İşgali*, İstanbul 2006.
- Galbraith,** Peter, *Irak’ın Sonu Ulus Devletlerin Çöküşü mü? Çev.* Mehmet Murat İnceayan, İstanbul 2007.
- Gordon,** Michael R., Gen. Bernand E. Trainor, *Kobra II Irak İşgalinin Perde Arkası*, çev. Ali Cevat akkoyunlu, İstanbul 2006.
- Gül,** Abdullah, *Küresel ve Bölgesel Güçlerin 2003 Sonrası Irak Siyasetine Etkisi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2010.
- Hakyemez,** Cemil, *Şia’da Gaybet İnancı ve Gâib On İkinci İmam*, İstanbul 2009.
- , *Osmanlı-İran İlişkileri Çerçevesinde Şii-Sünnî İttifak Arayışları*, Çorum 2009.
- Halif,** Yusuf, *Hayatu’s-Şi’r fi’l-Kufe ilâ Nihayeti’l-Karn’is-Sânî li’l-Hicre*, Kahire 1968.
- Halil et-Tâlib,** İmaâduddin, “Tarih”, *DİA*, İstanbul 1999, XIX.
- Hartman,** M., “Irak”, *İA*, V/II.

- Hazran**, Yusri, “The Rise of Politicized Shi’ite Religiosity and the Territorial State in Iraq and Lebanon”, *The Middle East Journal*, Volume 64, Number 4.
- Luomi**, Mari, Sectarian Identities or Geopolitics?, The Regional Shia-Sunni Divide in the Middle East, *Ulkopoliittinen Instituutti*, Working Papers 2008.
- Mantran**, Robert, “Osmanlı Dönemi”, *DİA*, İstanbul 1999, XIX.
- Mirskiy**, Georgiy, “Irak Bilmecesi: Saddam’dan Sonra Neler Olur?”, çev. Dr. Gülcanat Sakenova, *Irak Dosyası II*, (Yayına Haz. Ali Ahmetbeyoğlu, Hayrullah Cengiz, Yahya Başkan), İstanbul 2003.
- Muğniye**, Muhammed Cevad, *Mea’l-Ulemâi’n-Necef el-Eşref*, Beyrut 1992.
- Nakash**, Yitzhak, *Şiatü’l-Irak*, Arapçaya çev. Abdullah en-Neimî, Beyrut 1996.
- Nefisî**, Abdullah Fehd, *Devru’s-Şia fi Tetavvuri’l-Irak es-Siyasi’l-Hadîs*, Beyrut 1986.
- Noorbaksh**, Mehdi, “Shiism and Ethnic Politics in Iraq”, *Middle East Policy*, Vol. XV
- Omer**, Muafak A., *Saddam Sonrası Irak’ta Şiilerin Yeni Konumları ve Körfez Ülkelerindeki Olası Siyasal Etkileri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2008.
- Onat**, Hasan, *Emeviler Devri Şii Hareketleri*, Ankara 1993.
- , *Yirminci asırda Şiilik ve İran İslam Devrimi*, Ankara 1996.
- Öz**, Mustafa, “Necef”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXII.
- , “Ebû Ca’fer Tûsî”, *DİA*, İstanbul 2012, XXXXI.
- Özbilgeç**, Ali, *Ortadoğu ve Şiilik: Yeni Ortadoğu Jeopolitiğinde Şia Etkisi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2007.
- Özcan**, Mustafa, “Irak’ta Direnişin İslâmî Vechesi”, *Irak Dosyası II*, *Irak Dosyası II* (Yayına Haz. Ali Ahmetbeyoğlu, Hayrullah Cengiz, Yahya Başkan), İstanbul 2003.
- , “İki İşgal Arasında Şiiler”, (Yayına Haz., Ali Ahmetbeyoğlu, Recep Ahıskalı, Yahya Başkan, Hasan Demiroğlu, *Milletlararası Ortadoğu: Kaos mu, Düzen mi? Konferansı 9-10 Ocak 2004 Bildiriler*), İstanbul 2004.
- Polk**, William R., *Irak’ı Anlamak*, çev., Nurettin Elhüseyni, İstanbul 2007.
- Ricks**, Thomas E., *Fiyasko Irak İşgalinin Gerçek Kronolojisi...*, çev. Deniz Başkaya, İstanbul 2006.
- Rupe**, *Irak İşgalinin Perde Arkası*, çev., Buket Dabancalı-Alaz Pesen, İstanbul 2007.

Turan, Ömer, *Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta Ortadoğu*, İstanbul 2003.

Vatansever, Osman, *Irak'ın Yeniden yapılandırılması Sürecinde Şiilerin Rolü*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2010.

Wardenburg, Jacques, *Islam, Historical, Social and Political Perspectives*, Newyork 2002.

Wiley, Joyce N., *Irak Şiileri*, çev. Metin Mutanoğlu, Osman Baş, İstanbul 2004.

Yaslıçimen, Faruk, *Sunnism Versus Shi'ism? Rise of The Shi'i Politics And of The Ottoman Apprehension in Late Nineteenth Century Iraq*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2008.

Yılmaz, Sait, *Irak Dosyası*, İstanbul 2011.

Web Adresleri

http://www.bbc.co.uk/turkish/indepth/story/2004/01/printable/040129_irak_laik.shtml

<http://mepc.org/journal/middle-east-policy-archives/shiism-and-ethnic-politics-iraq>

<http://busam.bahcesehir.edu.tr/rapordosya/irak-gelecek-senaryolari.pdf>

<http://setav.org/tr/isgal-altinda-istikrar-arayislari-irak-secimleri/yorum/655>

http://tr.wikipedia.org/wiki/Irak_İslam_Devrim_Konseyi

http://www.ydh.com.tr/HD3023_irak-islam-devrimi-yuksek-konseynin-ismi-degisti.html

<http://irananaliz.wordpress.com/2011/12/20/ammr-el-hekim-ve-turkiyede-iran-sii-lobisi>

https://en.wikipedia.org/wiki/Muqtada_al-Sadr

<http://www.inciraq.com/index.php>

http://www.slate.com/articles/news_and_politics/assessment/2003/04/ahmad_chalabi.html